

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БАНКІВСЬКОГО БІЗНЕСУ
КАФЕДРА БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ**

Крайдуба Людмила Василівна

**“ГРОШОВО-КРЕДИТНІ МЕТОДИ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКОВОЇ
ЕКОНОМІКИ”**

Спеціальність 8. 050105 – банківська справа

Дипломна робота за освітньо-кваліфікаційним рівнем “магістр”

Студент групи БСс – 51
Л.В. Крайдуба

Науковий керівник
викладач В.Я. Рудан

Дипломну роботу допущено
до захисту:

« ____ » _____ 2013 р.

Зав. кафедри банківської справи,
д.е.н., професор

Дзюблюк О. В. _____

Тернопіль – 2013

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПЛАТІЖНИХ КАРТ	6
1.1. Місце розрахунків з використанням банківських платіжних карток в системі безготівкових розрахунків.....	6
1.2. Поняття банківських платіжних карток та їх класифікація.....	17
1.3. Правове регулювання розрахунків з використанням електронних грошей та платіжних карт в Україні.....	25
Висновки до розділу 1	33
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРАКТИКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМ РОЗРАХУНКІВ З ВИКОРИСТАННЯМ БАНКІВСЬКИХ ПЛАТІЖНИХ КАРТ	35
2.1. Оцінка діяльності комерційних банків на ринку платіжних карток України.....	35
2.2. Аналіз факторів впливу на розвиток безготівкових розрахунків з використанням платіжних карт в Україні.....	42
2.3. Управління ризиками електронних платежів та використання платіжних карток.....	51
Висновок до розділу 2	63
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОПЕРАЦІЙ З БАНКІВСЬКИХ ПЛАТІЖНИХ КАРТКАМИ	65
3.1. Зарубіжний досвід операцій з платіжними картками та можливості його використання в Україні.....	65
3.2. Розвиток інтернет-еквайрингу платіжних карт.....	82
Висновок до розділу 3	86
ВИСНОВОК	88
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	91

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У зв'язку з виникаючими і загострюються в сучасних умовах проблемами, такими як: надвитрат на підтримку грошового обороту, прогресуючий дефіцит готівкових коштів, складність контролю за грошовим обігом, все більшого значення набувають безготівкові розрахунки, так як призводять до заміщення готівкових коштів і зниження витрат обігу, тобто до скорочення витрат на друкування готівкових грошей, їх перевезення, перерахунок та зберігання. Обороти готівкової грошової маси дуже дорого обходиться як державі, так і фінансовим структурам.

Раціональна організація безготівкових розрахунків забезпечує нормалізацію платіжного обороту, скорочення взаємної заборгованості підприємств, підвищення відповідальності господарюючих суб'єктів за стан платіжної дисципліни. Один з можливих і найбільш перспективних способів вирішення проблеми обороту готівкових грошових коштів – це створення ефективної автоматизованої системи безготівкових розрахунків на основі пластикових карт. Ця технологія дозволить створити зручну систему обслуговування банків, споживачів і підприємств.

Застосування електронної системи на основі пластикових карток значно спрощує управління безготівковими розрахунками, при цьому система електронних банківських послуг – це не просто заміна традиційної системи платежів, заснованої на паперовому зверненні, а засіб надання альтернативних і більш зручних послуг.

Огляд літератури з теми дослідження. Проблеми безготівкових розрахунків досліджували вітчизняні та зарубіжними вчені, а саме: Мороз А. М., Савлук М. І., Поддєрьогін А. М., Куфакова Н. А., Ровинський Ю. А., Агаркова М. М. та інші.

В останні роки вітчизняним фахівцям в області ринку пластикових карт стали доступні зарубіжні розробки в області організації і впровадження в практику системи безготівкових розрахунків на основі пластикових карт таких

авторів, як А. Ліпіс, Т. Маршалл, Ж. Матук, М.Дж. Ауріемма, П.Є. Сайер. Багато проблем в організації та розвитку платіжних систем розглянуті в працях таких відомих російських економістів як А. С. Бакаєв, Н. П. Баришніков, Н. Г. Гаджієв, І. Е. Глушков, Ю. А. Данилевський, В. В. Ковалев, О. М. Островській, А. Д. Ларіонов, Д. Г. Леонтьєва та інші

Праці вказаних науковців, що присвячені проблемам розвитку безготівкових розрахунків, фактично у повній мірі розкрили можливості та їх переваги в Україні. Було обґрунтовано різні науково-методологічні підходи щодо подальшого удосконалення такого роду розрахунків. Проте, досвід провідних європейських країн показав, що питання безпеки в електронних розрахунках з кожним днем набуває все більшої значимості, що водночас посилює актуальність проблеми.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи теоретичне та практичне обґрунтування процесу організації та здійснення безготівкових розрахунків, зокрема, розрахунків на основі пластикових карт.

У відповідності з поставленою метою в роботі сформульовані наступні завдання, що визначили внутрішню структуру дослідження:

- визначити місце розрахунків з використанням банківських платіжних карток в системі безготівкових розрахунків;
- розкрити сутність поняття банківських платіжних карток та здійснити їх класифікацію;
- охарактеризувати правове регулювання розрахунків з використанням електронних грошей та платіжних карт в Україні;
- оцінити діяльність комерційних банків на ринку платіжних карток України;
- проаналізувати фактори впливу на розвиток безготівкових розрахунків з використанням платіжних карт в Україні;
- окреслити напрями оптимізації безготівкових розрахунків. Зокрема з використанням банківських платіжних карточок.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження виступають безготівкові розрахунки. Відповідно, предметом дослідження є процес використання банківських платіжних карток у безготівкових розрахунках суб'єктів господарювання.

Методи дослідження. У процесі дослідження використовувалися методи аналізу і синтезу, групування і порівняння, наукової абстракції та моделювання, економіко-математичні методи, що дозволили найбільш повно вивчити досліджувані явища.

Наукова новизна. У процесі дослідження отримано такі результати, що характеризують наукову новизну дипломної роботи:

- обґрунтовано необхідність впровадження системи електронних розрахунків у систему безготівкових розрахунків підприємств торгівлі та сервісу;
- узагальнено та класифіковано основні види і типи пластикових карт не тільки з точки зору їх функціонального призначення, області застосування і т.д., але і з точки зору безпеки;
- проаналізовано сучасний стан ринку платіжних карток України;
- подано рекомендації з оптимізації організації та вдосконалення розрахунків, здійснюваних за допомогою пластикових карт з огляду на міжнародний досвід та світову практику.

Практичне значення роботи полягає в її орієнтації на вирішення актуальних питань ефективності використання систем безготівкових розрахунків на основі пластикових карт та можливості використання основних положень і висновків у діяльності вітчизняних банківських установ.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку використаних джерел.

Повний обсяг роботи становить 95 друкованих сторінок, з яких 2 рисунки, 6 таблиць.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПЛАТІЖНИХ КАРТ

1.1. Місце розрахунків з використанням банківських платіжних карток в системі безготівкових розрахунків

Безготівкові розрахунки виникли в системі платежів досить давно. Їх зручність для суб'єктів господарювання очевидна: не потрібно займатись накопиченням паперових грошей, зводиться до мінімуму ризик пограбування або втрати грошей, підвищується довіра ділових партнерів один до одного та багато інших переваг. Однією з проблем не досить масового поширення безготівкових розрахунків серед населення є те, що в Україні не розвинена мережа розрахунків платіжними картками. Їх можна використовувати лише у великих містах-мегаполісах. Так, наприклад, розрахуватися за необхідний товар можна лише у супермаркетах, в іншому випадку потрібно знімати кошти з банкомату, а потім лише йти в магазин. За кожну послугу банкомату також потрібно вносити певну суму коштів, тому що ця послуга не безкоштовна. На даний час мало обізнані про безготівкові розрахунки сільське населення та люди похилого віку. Ще у 2001 році ними користувалися лише великі компанії. З розвитком електроніки, комп'ютерної техніки та мережі Інтернет, багато речей з повсякденного життя стали виконуватися простіше, починаючи від спілкування й закінчуючи розрахунками і переказами коштів за допомогою електронних переказів. Розвиток новітніх технологій не залишив осторонь банківську систему, розрахунки та інші банківські операції. Сьогодні кожен банк у своїй діяльності використовує електронні платежі. Це значно полегшує роботу як працівникам банку, так і їх клієнтам.

Безготівкові розрахунки широко використовуються, вони є дійсно зручними та ефективними. Використання безготівкових розрахунків призводить до скорочення поточних витрат та прискорення часу доступу

клієнтів до своїх вкладів, прискорення руху грошових коштів. В Україні почали використовувати "електронні гроші" та банківські картки не так давно, проте, досвід попередніх років показав позитивні тенденції щодо перспектив розвитку безготівкових розрахунків в Україні.

За даними асоціації українських банків, учасників платіжних систем ЕМА, зараз вже більше 7 млн. чол. використовують кредитні карти. Щомісяця емітується близько 300 – 350 тис. кредитних карток. Втім, вартість картки все ще залишається досить високою для вітчизняного споживача. Найбільшими банками, що емітують картки стали ПАТ КБ «Приватбанк», ПАТ «Надра», ПАТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ «Укрсоцбанк», ПАТ «УкрСиббанк», ПАТ «Промінвестбанк» та ПАТ «Правекс-банк».

Так, банківська платіжна картка – це певний ідентифікаційний засіб (з магнітною смугою або чипом), на який занесені дані про його власника (тримачі) і стан його рахунку. А тому, банківські картки призначені для здійснення безготівкової оплати товарів і послуг тримачем (власником) картки, а також для отримання ним готівки зі свого рахунку в банкоматах практично в будь-якій точці світу. Однак не зважаючи на переваги пластикової карти нерідко вона доставляє українським жителям більше незручностей, ніж позитиву. Відтак, доцільність, можливість та ефективність операцій з платіжними картами визначається тим, скільки від цієї операції можна отримати доходів і які витрати несе банківське (фінансове) установа щодо їх випуску та обслуговування.

Картковий ринок в Україні почав формуватися в 1994 – 1995 роках – тоді кілька банків почали співпрацювати з міжнародними платіжними системами VISA та MasterCard. Сьогодні емісію (випуск) та еквайринг (прийом) пластикових карт здійснюють вже більше 100 фінансових установ (63% від загальної кількості) на базі шести міжнародних платіжних систем – Visa International, MasterCard Inc., "Юніон Кард", "Золота Корона ", American Express, СТБ - і двох локальних – УкрКарт та Національної системи масових електронних платежів (НСМЕП). Однак переважно формують ринок дві

міжнародні системи – VISA та MasterCard, а локальні гравці – НСМЕП (1,1 млн. карт) і УкрКарт (100 тис. карт) – теж активно борються за місце під сонцем.

Доходи фінансових інститутів від карткового бізнесу залежать від їх статусу в міжнародних платіжних системах. Банки-принципові члени систем VISA і MasterCard – можуть випускати карти, займатися еквайрингом і відстоювати перед системами інтереси фінансових інститутів (допомагати колегам вирішувати питання, пов'язані з впровадженням нових продуктів, звітністю). Одна з умов принципного членства – високі обсяги емісії карт. Тому багато банків прагнуть роздути статистику з випуску карт. Статусом асоційованого члена міжнародної платіжної системи зазвичай задовольняються малі та середні банки, не здатні випускати та обслуговувати величезну кількість карток.

Розрахунки з платіжною системою асоційований учасник здійснює через принципного члена. Крім того, для підтвердження платоспроможності асоційований член розміщує гарантійний депозит у банку-принципалом [2].

При вступі в міжнародну систему банки роблять вступний внесок і платять за дозвіл емісії кожної пластикової карти і еквайрингу. Потім слідує щоквартальні платежі системам і платежі за кожну операцію по картці. Якщо POS-термінал одного банку прийняв картку іншого, системі платять обидва фінансових інституту. Тобто чим більше операцій виходить за межі устаткування емітента, тим більше заробляє платіжна система. І навпаки, якщо всі операції банку проходять через власні банкомати, термінали і процесинговий центр, платіжній системі нічого не дістається. Для мінімізації витрат фінансові установи практикують інтерчендж: емітенти платять еквайером за використання обладнання. Якщо карта була перевести в готівку в чужому банкоматі, емітент платить еквайєру 1% від суми операції і ще 3 гривні (стільки становить комісія платіжної системи). При цьому витрати несе не сам банк, а власник картки. Якщо картка використовується в чужому терміналі,

комісія складає 2-3% від суми покупки. Ці комісії фінансові інститути перекладають на торговельні мережі.

На рівень прибутковості банківських платіжних карт також впливає спосіб запису інформації на карту, оскільки рівень використання, вартість запису інформації на карту і їх обслуговування істотно відрізняються за магнітним, чипових і чіпів-магнітним банківських картах.

Однією з переваг використання магнітних карт є можливість роботи в режимі on-line. Дозвіл на платіж дає, комп'ютер банку або процесингового центру в момент зв'язку з точкою платежу. А основним завданням для успішної роботи в зазначеному режимі є забезпечення надійного, захищеного і недорогого зв'язку.

У платіжних операціях зі смарт-картками застосовується принципово новий режим off-line -дозвіл на платіж дає картка при встановленні зв'язку з торговим терміналом безпосередньо в торговій точці. Накладні витрати по забезпеченню зв'язку незначно малі і не грають вирішальної ролі, як в технологіях on-line.

Крім того, смарт-карта самостійно приймає рішення про здійснення платежу і володіє розвиненою системою захисти від несанкціонованого доступу. Фахівці в галузі використання карткових програм відзначають ще одне перевагою смарт-карт – багатофункціональність. Володіючи можливістю здійснення ряду математичних і логічних операцій, перевершують інші типи пластикові карток за обсягом збереженої на інформації.

На українському ринку домінують карти з магнітною смугою. Зараз чіп-технології використовують не більше десяти банків. За даними системи VISA, чіп-карти становлять до 10% загального обсягу випущених карт. При цьому до їх прийому готове більшість терміналів.

Нині банки активніше переходять на чіп-технології, багато гравців ринку проходять сертифікацію в міжнародних платіжних системах по еквайрингу та емісії чіп-карт.

Стимулює до переходу на більш дорогі технології правило перенесення відповідальності, запроваджене системою VISA для регіону CEMEA (куди входить і Україна). Суть цього правила в тому, що з двох учасників транзакції (Емітента та еквайра) відповідальність за шахрайство несе той, хто не перейшов на чіпи. Тобто якщо карта з чіпом була прийнята нечіповим пристроєм, відповідальність покладається на еквайра. Відповідальність за шахрайство по мапі з магнітною смугою несе емітент.

На думку фахівців, найбільш важливий перехід на чіп-технології в торгових мережах, оскільки найчастіше шахраї розгортають свою діяльність саме там: вступають у змову з торговцями, перехоплюють дані трафіку, отovarюються за допомогою підроблених карток. За оцінками ЕМА, торік втрати українців від шахрайства з картами склали 60 млн. гривень [13].

Боячись потрапити в поле зору шахраїв, багато клієнтів банків не ризикують користуватися картами де-небудь, крім банкоматів. Сміливості власникам карт додасть масовий перехід на чіп-карти, підробити які практично неможливо. Кардери можуть виготовити тільки магнітно-смугову копію чіп карти, однак у випадку шахрайства жертві буде нескладно отримати відшкодування – винен буде еквайер, що прийняв таку карту. За словами банкірів, в Україні досі не було спроб шахрайства по чіпових карт.

Дітище Національного банку України НСМЕП спочатку була орієнтована на картки з чіпом (Мікропроцесором, що містить інформацію про власника картки і його рахунку). У НСМЕП використовуються картки з такими платіжними інструментами, як електронний гаманець і електронний чек.

Загальновідомо, що застосування електронного гаманця економічно доцільніше при розрахунках малими сумами (від кількох копійок). Електронний чек орієнтований на середні і значні за сумою платежі (від декількох десятків до тисяч гривень).

Орієнтовна вартість виготовлення платіжних карток (без урахування вартості втулки-модуля і роялті НБУ, які в сумі складають 6,92 грн.) для банків

– членів НСМЕП встановлена в розмірі 6,47 грн. за штуку при замовленні 5 000 одиниць і 4,84 грн. за штуку при замовленні 50 000 одиниць [6].

Що ж до вартості однієї карти для звичайного споживача, її ціна, наприклад, орієнтовно становить 18 гривень. Що ж стосується мінусів, їх не так багато, але вони істотні. Картки НСМЕП не є міжнародними тобто, використовувати їх за кордоном неможливо. Її технології відрізняються від міжнародних, тобто такі карти несумісні з обладнанням, налаштованим на міжнародні платіжні системи.

Кількість терміналів, що надають послуги з експлуатації карт НСМЕП, значно менше терміналів з експлуатації карток міжнародних платіжних систем. В Україні картки VISA та MasterCard приймають більше 30 тис. терміналів і 15 тис. банкоматів, мережа НСМЕП налічує всього 2 тис. терміналів і 400 банкоматів.

На думку вітчизняних експертів, клієнт стикається з "паперовою тяганиною" саме при оформленні картки НСМЕП. Але це пов'язано не стільки з особливістю карти НСМЕП. У НСМЕП беруть участь такі банки, як Імексбанк, Мегабанк, "Де-марк", Експрес-Банк, "БІТ-Енергія", Інпромбанк, "Меркурій". НСМЕП воліють вести співпрацю невеликі банки, яким не по кишені співробітництво з VISA або MasterCard.

Система УкрКарт також затребувана дрібними банками. Лідерами за обсягами емісії цих карток є Укркомунбанк і Полтава-банк. Перевага УкрКарт в порівнянні з НСМЕП в тому, що вона дозволяє банкам інтегруватися в міжнародні платіжні системи за допомогою ко-брендової карти "УкрКарт Маестро". Випускаючи ко-брендові картки, банк може стати членом систем MasterCard і Visa. Долучитися до УкрКарт можна за три місяці, тоді як вступ в міжнародну систему займає майже рік.

Ко-брендові картки "УкрКарт-Маестро" обслуговуються стандартним обладнанням, локальні карти – тільки обладнанням банків-учасників УкрКарт (тисяча терміналів і 700 банкоматів).

Незважаючи на вражаючі темпи, "пластиковий" ринок зберігає негативні риси, які були притаманні йому і раніше. У багатьох випадках карти працюють лише два рази на місяць – у дні авансу і зарплати. Близько 90% всіх дій, вироблених з використанням карт, доводиться саме на просте отримання готівки в банкоматах.

Частка ж більш дохідних для банків транзакцій – операцій, пов'язаних з безготівковими платежами, – продовжує залишатися низькою.

Застосування пластикових карт також стримується недоліком терміналів з прийому. Безготівкові розрахунки стануть популярнішими, якщо банки будуть віддавати перевагу кредитним картам перед дебетними, зросте швидкість здійснення платежів за допомогою пластикових карт, а зарплати потечуть на карткові рахунки.

Досі наявність пластикової карти доставляє українським жителям більше незручностей, ніж переваг. Навіть у столиці сфера застосування пластикових карт дуже обмежена. Терміналами для прийому карт не обладнано багато великі торгові мережі, не кажучи вже про невеликих магазинах і підприємствах сервісу.

Зараз карти не виконують свою головну функцію – на розрахунки в торгово-сервісній мережі припадає лише 5% операцій з картками. У Росії цей показник становить 8%, а в Польщі – 17%. Звичайна вітчизняна практика – звернення до карти раз на місяць для отримання зарплати.

Ще одна проблема – географічний перекіс карткового ринку. Він розвивається, перш за все, за рахунок обмеженого числа регіонів, на які припадає основна частка емісії та використання пластикових карт. Велика частина українських банківських карт емітована в декількох регіонах – у Києві та Київській області, Харкові, Донецьку, Дніпропетровську і Запоріжжя.

Причина диспропорції відомі карти поширюються, насамперед, там, де більш високий рівень доходів і добре розвинені банківські мережі. У невеликих провінційних містах рівень використання карт істотно нижче. Регіональні

клієнти банків стануть частіше користуватися картами тоді, коли оплачувати ними покупки та послуги буде так само легко і зручно, як і готівкою "[2].

Кабінет міністрів України прийняв постанову, яким зобов'язав торговців і представників сфери послуг забезпечити можливість безготівкових розрахунків пластиковими картами в столиці, обласних центрах, Сімферополі та Севастополі до 1 липня 2007 року, в інших населених пунктах – до 2009 р. Обзавестися терміналами повинні торгові підприємства площею понад 400 кв. метрів, а також аптеки, ювелірні магазини, автозаправки, страхові компанії, банки, гральні заклади та деякі інші торгові точки.

Очікується, що контролювати встановлення терміналів буде податкова адміністрація. Українці поступово звикають використовувати для розрахунків "пластик", тим більше що й банкоматна мережа поступово збільшується і сьогодні становить більше 17000, а кількість POS-терміналів вже зросла до 45000.

Серед великих компаній відсоток тих, хто приймає банківські карти до оплати у всіх торгових об'єктах, дещо вищий. Більш крупні компанії намагаються підтримувати свій імідж як клієнтоорієнтована. Серед компаній, які беруть банківські картки не у всіх об'єктах, знаходяться інтернет-магазини, а також деякі оффлайн-компанії, які не роблять цього з чисто технічних причин: вони не встигли оснастити обладнанням для прийому карт все знову відкриті магазини, але незабаром збираються це зробити в міру оснащення нових об'єктів обладнанням і підключення прийому безготівкових платежів.

Торговельні компанії працюють з обмеженим колом платіжних систем. На сьогоднішній день в практиці використовуються банківські картки різного роду міжнародних платіжних систем (Visa Int., MasterCard, AmEx, DC, JCB) і національних платіжних систем (Сберкарт і її наступник, Золота корона, NCC). Але дійсно широко поширені лише карти двох платіжних систем – Visa і MasterCard, їх приймають всі компанії. Популярною є American Express. Карти цієї платіжної системи беруть 40% компаній, хоча, як ми побачимо далі, торгова поступка по них досить висока. Додамо, що в деяких торгових

компаніях карти American Express приймаються лише в частині торгових об'єктів або тільки в частині регіонів.

Нині системи функціонування та обслуговування грошового обігу з використанням платіжних карток в Україні є одним з найбільш технологічних, інформаційних і найдинамічніших ринків. Кількість платіжних карток у країні зростає, але їх застосування гальмується низкою факторів, що впливають на ефективність платіжних операцій.

Перспективи розвитку безготівкових платежів у торгових компаній в сучасній Україні нерідко розглядаються в контексті порівняння вигод і витрат обслуговування готівкового та безготівкового обороту. При цьому поширена думка, що здійснення готівкових платежів приходить торговим компаніям значно дешевше, ніж здійснення безготівкових платежів, а порівняльний рівень ризиків обслуговування готівкового та безготівкового обороту зіставимо.

Для аналізу обґрунтованості даного погляду насамперед розглянемо, наскільки поширені безготівкові платежі, а потім порівняємо розміри середнього чека і середній час касового обслуговування покупця при готівкових і безготівкових платежах. Так, середній розмір торговельної поступки за стандартними банківськими картками у платіжних системах Visa і MasterCard становить трохи менше 2%. В інших платіжних системах цей середній рівень вище. Що ж до вартості обслуговування готівкових платежів, то при всіх своїх коливаннях вона виявляється значно нижче.

Особливо ця проблема стосується інтернет-еквайрингу, де ставка торгової поступки зростає з звичайних 1,5-2 до 3% і навіть більше, а вартість обслуговування готівкових платежів, навпаки, знижується, складаючи в середньому 0,6%. Це робить безготівкові операції – при усій їх зручності – відносно менш вигідними.

Поряд з цим, всупереч розповсюдженій думці, обслуговування безготівкового обороту вимагає більше, а не менше часу, ніж здійснення готівкових платежів. Час касового обслуговування покупця при готівкових платежах становить 1,8 хв., у той час як середній час касового обслуговування

покупця при безготівкових платежах – 2,2 хв. Однак ці значення є досить умовними показниками витрат часу на здійснення трансакції, бо торгові компанії не завжди прагнуть мінімізувати час касового обслуговування покупця, пропонуючи йому на касі додаткові послуги.

Середній час касового обслуговування покупця при готівкових і безготівкових платежах значимо розрізняється залежно від розміру компанії. Великі торговельні мережі, як правило, витрачають на касове обслуговування покупців менший час. Середній час касового обслуговування покупця при готівкових платежах у великої компанії становить 1,3 хв., а у середньої або малої компанії – 2,1 хв. (при безготівкових платежах - 1,6 і 2,6 хв. відповідно).

На даний момент основними видами обладнання для прийому карт є механічні пристрої для відбитка банківської карти на чеку (імпринтери), електронні термінали для прийому банківських карт різних моделей та способів підключення до процесингового центру обслуговуючого банку (POS-термінали), спеціальне програмне забезпечення для касових апаратів, що працює спільно зі спеціальними підключаються клавіатур (касові рішення), а також альтернативне POS-терміналам обладнання для прийому банківських карт (Square, RBK Card).

З усіх перерахованих вище видів устаткування для прийому карт найбільшою популярністю користуються POS-термінали. За результатами нашого дослідження, їх використовує переважна більшість компаній (86%). Трохи більше третини компаній перейшли на більш складні касові рішення, кілька компаній придивляються до альтернативного устаткування для прийому карт, і лише три з усіх опитаних компаній використовують застарілі імпринтери.

Більш великі компанії використовують одночасно кілька видів обладнання, в тому числі для страхування від можливих збоїв, наприклад заходів, якщо не працює касове рішення, застосовується електронний термінал, а при відмові електронного устаткування такі компанії замість POS-терміналу можуть використовувати імпринтер для проведення платежів.

Інтернет-магазини, можуть взагалі не використовувати устаткування для прийому карт. Покупку в такому магазині можна оплатити або готівкою кур'єру, або за допомогою інтернет-еквайрингу, ввівши дані банківської карти на сайті. Але дані компанії збираються незабаром часу закуповувати обладнання для прийому карт, а саме переносні POS-термінали.

Подальше збільшення кількості POS-терміналів відкриє нові перспективи перед держателями карт і призведе до зростання комісійних доходів фінансових установ. У Національному банку очікують, що перехід на карткові безготівкові розрахунки знизить витрати на підтримку готівкового грошового обігу та обробку паперових платіжних документів. В результаті торговці і банкіри зможуть заощадити до 1% ВВП. [12].

Торговці і представники платіжних систем пропонують державі ввести пільги для торговельних установ, які використовують термінали. Причому мова йде про податок на додану вартість і податок на прибуток. Знаючи вітчизняну практику надання пільг, такі преференції можуть вилитися навіть у великі втрати для бюджету, ніж додаткові доходи від детінізації торговельного обороту.

На думку аналітиків, розвитку безготівкових платежів сприятиме активність банків у сегменті кредитних і ко-брендових карток. Через різницю в комісіях по кредитних картах (0% при оплаті товарів і послуг і 3-4% за зняття готівки) українці поступово відмовляться від звички знімати гроші в банкоматах. Крім того, необхідно поліпшити якість зв'язку терміналу з банківським процесинговим центром – це підвищить швидкість розрахунків (іноді, особливо у вихідні, процес покупки розтягується на кілька хвилин, що дратує і покупця, і продавця) [21].

Разом з тим, стимулювати розвиток безготівкових розрахунків в Україні могла б норма, що забороняє оплату покупки вартістю понад 17000 гривень готівкою.

Нарешті, величезну роль гратиме стимулювання підприємств переводити зарплати в конвертах на картку. Тоді попит на оплату товарів і послуг картками буде рости, що змусить торговців встановлювати POS-термінали.

Через банкомат можна не тільки зняти гроші, а й поповнити рахунок на мобільному телефоні або обміняти валюту. Незважаючи на постійне розширення функцій банкоматів, найпоширенішою операцією з платіжною карткою залишається зняття готівки. У банкоматі емітента дебетової карти це можна зробити безкоштовно, в іншому ж за це візьмуть комісійні.

Останнім часом почастишали випадки об'єднання банкоматних мереж. Фінансові установи, що пішли на це, максимально знижують комісійні за переведення в готівку коштів у своїх банкоматах – аж до скасування плати за послугу. Наприклад, уже діє єдина мережа банкоматів під назвою "Атмосфера". У неї входять Кредитпромбанк, Індекс-Банк, банки "ГКвденній", "Мрія", "Форум", "Київ", "Базис". Ці фінансові установи не беруть комісійні за послуги банкоматів з клієнтів один одного.

Для того щоб компенсувати витрати на утримання дорогих банкоматних мереж, банки намагаються надавати все більше можливостей обслуговування за допомогою банкомату. Це дає їм можливість отримати додатковий прибуток. Їм недостатньо доходу, який вони заробляють на операціях по зняттю готівки, а тому банки змушені пропонувати нові продукти і послуги.

1.2. Поняття банківських платіжних карток та їх класифікація

Сучасна грошова система вимагає організувати готівковий грошовий обіг так, щоб привести його у відповідність до вимог ринкової економіки. А тому, раціоналізація платіжної системи – це з одного боку повна лібералізація операцій з готівкою, а з іншого, – це скорочення готівкових платежів на користь безготівкових платежів. Поставити та вирішити задачі повинні системи безготівкових платежів, тобто платіжні системи в основі яких є карткові платіжні інструменти.

Фінансова система України передбачає використання платіжних карток як засобів та інструментів, що набувають все більшої популярності. Введення розрахунків на базі карткових платіжних інструментів є важливим та необхідним в умовах зростаючого тіньового сектору економіки, небажання населення зберігати власні заощадження на рахунках у банках, а також тотального ухилення підприємницьких структур від сплати податків.

Відповідно до закону України “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” платіжна картка – це спеціальний платіжний засіб у вигляді пластикової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу коштів з рахунку платника або з відповідного рахунку банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування коштів із своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання коштів у готівковій формі в касах банків через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором [17].

Важливе значення для потенційних держателів платіжних карток має інформація про різновиди карткових платіжних інструментів, які пропонує банківська система держави. Адже обізнаність споживачів цього виду банківських послуг у цій сфері дає змогу обрати оптимальний продукт відповідно до їхніх потреб, рівня доходів та стилю життя.

Використання платіжних карток є для банків України ще не достатньо дослідженою сферою діяльності і тому ця проблема потребує детального аналізу і вивчення для подальшого розвитку.

Важливою складовою стратегічного розвитку банків України повинна стати розробка і реалізація високо інформаційних та технологічних карткових інструментів з метою позитивного розвитку ринку банківських послуг та забезпечення фінансової стійкості і стабільності банківської системи в цілому.

Ринок платіжних карток в Україні розпочав своє формування у 1996 р., коли вітчизняними банками було випущено перші картки міжнародних платіжних систем MasterCard International і Visa International.

Найбільші українські банки розпочали емісію платіжних карток локального характеру внутрішньобанківських (однорічних) платіжних систем.

Сьогодні вітчизняний картковий бізнес переживає етап “завоювання довіри населення”, що в умовах глобальної фінансової кризи, яка відчутно торкнулася і України, створює додаткові проблеми та перешкоди для банківських установ [9, 159].

На сьогодні не існує єдиної системи класифікації пластикових карток. У працях вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів та практиків поділ карткових продуктів здійснюється з використанням різноманітних підходів. Це можна пояснити тим, що з розвитком та удосконаленням карткових платіжних систем з'явилися різні види пластикових карток, які відрізняються за призначенням, функціональними, технічними та іншими характеристиками.

Пластикові, банківські, платіжні, клубні, дисконтні, ідентифікаційні, ембосовані, неембосированние, кредитні, дебетні, АТМ, магнітні, смарт, індивідуальні, корпоративні, сімейні, VISA, MasterCard, American Express, Diner Club, стандартні, золоті, електронні – ці та багато інших слів можна зустріти в словосполученні зі словами карта і картка [8].

Отже, всі зазначені види карток належать до пластикових карток. Вони виготовляються зі спеціальної пластмаси, і переважна більшість таких карток має стандартний розмір: 2,125 "x 3,375" (приблизно 53,9 x 85,6 мм) і товщину 0,039 (~ 0,76 мм).

Класифікувати пластикові картки можна за цілим рядом параметрів. Один з головних параметрів – цільове призначення картки. Пластикові картки можна розділити на банківські (іноді їх називають платіжними), ідентифікаційні, клубні і дисконтні.

Банківські картки призначені для здійснення безготівкової оплати товарів і послуг власником картки, а також для отримання ним готівкових грошей зі свого банківського рахунку в спеціальних банкоматах практично в будь-якій точці світу. Даний вид карток становить найбільший інтерес, оскільки саме ці

картки в основному і використовуються як для здійснення покупок в Інтернет, так і в оффлайновій торгівлі.

Ідентифікаційна картка призначена для регулювання доступу співробітників в окремі приміщення або доступу на здійснення певних операцій на устаткуванні.

Клубні та дисконтні картки випускаються окремими організаціями, асоціаціями, клубами і поширюються серед членів цих організацій. Власник такої картки може отримати знижку (discount) на товари чи послуги, придбані у визначених торгових точках.

Як носій електронної інформації платіжні картки діляться на картки з магнітною смугою і картки з чіпом (мікросхемою). Перші називаються магнітними картками, другі – смарт картами (smart cards), "розумними" картами, чіповими картами (chip cards).

На магнітній картці записані дані власника та інформація про те, в який банк звертатися для списання необхідної суми за товар чи послугу. Тобто, карта не містить інформації про суму, яка знаходиться на ній. Смарт картка зберігає в собі зашифровану інформацію про збереженої на ній сумі.

Магнітні картки є найбільш поширеними на сьогоднішній день. Але, як стверджують фахівці, смарт картки – це майбутнє. Останнім часом спостерігається значне збільшення використання як платіжного засобу саме смарт-карт.

Картки можна також розділити по тому, яким методом нанесена на картку ідентифікаційна інформація (ім'я власника картки, номер картки, термін дії картки і ін.) Ця інформація може бути нанесена рельєфним шрифтом (видавлена) спеціальним апаратом ембосери (embosser) і тоді картка називається ембосовані. На неембосованих картках ідентифікаційна інформація випалюється і, як правило, ці картки призначені тільки для електронного використання (наприклад, VISA Electron).

Поняття "кредитна картка" може вживатися і в більш широкому сенсі. Дуже часто під "кредитними картками" розуміються всі види банківських

карток, тобто відбувається підміна поняття "банківська картка" поняттям "кредитна картка". У такому узагальненому значенні поняття кредитна картка можна зустріти в багатьох друкованих та онлайн виданнях.

Кредитна схема передбачає здійснення розрахунків за виконані клієнтом операції з використанням платіжної картки за рахунок коштів, наданих йому банком у кредит (в межах кредитної лінії). Кредитна лінія під операції з платіжними картками відкривається банком на визначений термін та в межах установленого договором ліміту кредитування [33].

Як кредитні, так і дебетові картки можуть бути індивідуальними та корпоративними. Індивідуальні картки (Customer cards) тільки фізичним особам, корпоративні – тільки компаніям (організаціям). Корпоративна картка прив'язана до рахунку компанії і може бути оформлена тільки на співробітника компанії. Така картка може бути лімітована компанією і тоді власнику картки встановлюється ліміт використання грошових коштів з рахунку компанії. Якщо ліміт не встановлений, власник картки може розпоряджатися всією сумою що знаходиться на рахунку компанії (прив'язаному до даної картці).

У рамках класифікації карток на індивідуальні та корпоративні можна виділити в окремий вид сімейні картки. Вони видаються як індивідуальні тільки фізичним особам, але також як корпоративні окремі картки можна оформити на кожного члена сім'ї власника карт-рахунку. При цьому для кредитної карток членів сім'ї зазвичай встановлюється ліміт використання коштів.

Банківські картки можна також розділити з платіжних систем або асоціаціям карток (Card Associations) в рамках яких відбувається обслуговування карток. Найбільш поширеними у світі є картки наступних найбільших систем: VISA, EuroCard / MasterCard і American Express (AMEX). Одна картка може підтримуватися і обслуговуватися тільки однієї платіжної системою.

Треба звернути увагу, що деякі платіжні системи можуть випускати тільки картки певного типу. Наприклад, American Express і Diners Club випускають тільки кредитні картки, а інші менш відомі системи (особливо які працюють

тільки в рамках однієї країни) не ризикують зв'язуватися з кредитними картками і випускають тільки дебетові карти. Світові лідери VISA та EuroCard / MasterCard випускають і підтримують як кредитні, так і дебетові картки.

Ввідзначимо таку особливість кредитних карток різних систем як поділ їх на класи. У VISA два основні класи – це Classic і Gold. MasterCard – Standart і Gold, American Express – Mass і Gold. Вибір кредитної картки того чи іншого класу істотно впливає на величину внесеного при отриманні картки страхового депозиту. У іншому різниця між класами головним чином зводиться до питання престижності. Крім основних класів, також можуть випускатися картки класів Platinum, Silver, Basic і ряду інших. В особливий вид карток виділені корпоративні картки. Причому останнім часом такі картки стали ділити на Business картки (картки для компаній малого бізнесу) і безпосередньо Corporate картки.

Усередині кожного з зазначених класів картки можуть ділитися ще на ряд підкласів. Більш докладно про такому розподілі і про різницю між тим чи іншим класом або підкласом карток можна прочитати безпосередньо на сайтах компаній випускають картки [14].

Ще один вид карток, що випускаються в рамках платіжних систем – електронні картки. Такі картки є в багатьох платіжних системах. У VISA, наприклад, це VISA Electron, в MasterCard – Maestro. Як вже зазначалося, такі картки неембоссировані і призначені тільки для електронного застосування. За такою картокою можна отримати готівку в банкоматах, а оплачувати товари та послуги ними можна тільки в торгових точках, оснащених спеціальними електронними терміналами. Є електронні картки, які призначені тільки для отримання готівки в банкоматах, наприклад у системі MasterCard картка Cirrus.

І в ув'язненні розберемося, що значить АТМ картки. АТМ - це абревіатура з англійської Automatic Teller Machine (іноді ще їх називають Automatic Banking Machine (ABM) або Payment Banking Machine (PBM)) тобто банкомат. Усі банківські картки, за рідкісним винятком, можна назвати АТМ картами, тому що всі вони обслуговуються банкоматами і по них можна отримати готівку.

Разом з тим, окремі дослідники виділяють дисконтні картки (картки лояльності) дають можливість держателям отримувати знижки та інші пільги від емітента або організації, що уклала договір з емітентом. Зауважимо, що розрахункові та дисконтні картки належать до неплатіжних. Розрахунки за такими картками – не виконання грошових зобов'язань між учасниками угоди, а лише механізм, пов'язаний з обліком наданих товарів або послуг в грошовому чи натуральному вираженні [31, с. 24].

Відзначимо також, що корпоративна платіжна картка дає змогу її держателю здійснювати операції за картрахунком юридичної особи або фізичної особи-підприємця. Держателі корпоративних платіжних карток можуть здійснювати операції з безготівкової оплати товарів (послуг) та одержувати готівку в таких випадках:

- одержання готівки в гривнях для здійснення розрахунків, пов'язаних із виробничими (господарськими) потребами, у тому числі для оплати витрат на відрядження в межах України, з урахуванням обмежень, установлених нормативно-правовими актами Національного банку з питань регулювання готівкового обігу, а також чистого доходу фізичними особами-підприємцями;

- здійснення розрахунків у безготівковій формі в гривнях, пов'язаних із статутною та господарською діяльністю, витратами представницького характеру, а також витратами на відрядження в межах України;

- одержання готівки в іноземній валюті за межами України та в установленому порядку на території України для оплати витрат на відрядження;

- здійснення розрахунків у безготівковій формі в іноземній валюті за межами України, які пов'язані з витратами на відрядження та витратами представницького характеру, а також на оплату експлуатаційних витрат, пов'язаних з утриманням та перебуванням повітряних, морських, автотранспортних засобів за межами України, у розмірах, установлених для вивезення готівкової іноземної валюти нормативно-правовими актами Національного банку, що регулюють переміщення валюти України, іноземної

валюти, банківських металів, платіжних документів і платіжних карток через митний кордон України [10].

Особливістю банківського зарплатного проекту є те, що він дає змогу перевести видавання заробітної плати колективам підприємств з готівкової форми в безготівкову. Такі проекти банки можуть адаптувати для кожного конкретного підприємства, враховуючи обіг коштів, кількість працівників, умови праці та багато інших параметрів, які не вкладаються у звичайні умови і відносини “банк-клієнт” [3]. За своєю правовою природою зарплатні картки це поєднання особистих і корпоративних, оскільки банк-емітент такої картки є одночасно пов’язаним договірними відносинами як з підприємством, установою чи організацією, зарплатний проект якої він обслуговує, так і з самим працівником – держателем картки.

У свою чергу залежно від типу карткового рахунку та режиму його обслуговування виділяють наступні види пластикових карток [39]:

- дебетні картки, для користування якими держателю відкривають розрахунковий рахунок, а платежі за картою здійснюються в межах вільного залишку на рахунку;
- розрахункові (charge) кредитні картки, за якими держателю відкривається розрахунковий рахунок, а баланс доступних коштів встановлюється як сума їх залишку на рахунку клієнта банку плюс сума дозволеного овердрафту, яка повинна щомісячно погашатися в повному обсязі;
- револьверні кредитні картки передбачають відкриття клієнту позичкового рахунку, режим ведення якого не встановлює жорсткої вимоги щомісячного погашення заборгованості в повному обсязі, при цьому, на відміну від розрахункових, такими картками можна продовжувати користуватися, а в міру погашення заборгованості баланс доступних коштів збільшується на суму сплаченого кредиту;
- револьверні овердрафтні картки, в процесі емісії яких держателям відкривається розрахунковий рахунок, режим ведення якого не встановлює жорсткої вимоги щомісячного погашення заборгованості в

повному обсязі, а доступний баланс встановлюється на суму залишку коштів на рахунку і суму кредитного ліміту.

У підсумку відзначимо, що пластикові картки у розрахунково-платіжній практиці значно розширили сферу функціонування безготівкових розрахунків, зокрема: шляхом включення в неї масових платежів населення, прискорення обігу грошей, створення додаткових зручностей для платників, зменшення витрат обігу.

Разом з тим, функціонування карткових платіжних систем спричинили появу значної кількості карткових платіжних продуктів, що розраховані на різні категорії клієнтів банків.

Проте окремою проблемою виділяється той аспект, що вітчизняна нормативно-правова база не повною мірою розкриває характеристики, особливості функціонування та сфери застосування існуючих карткових платіжних продуктів, а особливо не приділяючи належної уваги проблемі їх систематизації.

1.3. Правове регулювання розрахунків з використанням електронних грошей та платіжних карт в Україні

Перша спроба правового регулювання обігу електронних грошей в Україні була здійснена в 2008 році. Постановою Національного банку України від 25.06.2008 р. за № 178 було затверджене «Положення про електронні гроші в Україні», яке на даний час існує в діючій редакції, затвердженою Постановою Правління Національного банку України від 04.11.2010 р. № 481.

Положення встановлює вимоги Національного банку України до суб'єктів здійснення випуску, обігу та погашення електронних грошей, а також до систем електронних грошей в Україні. Норми Положення розроблені з урахуванням вимог Директиви Європейського Парламенту та Ради Європи 2009/110/ЄС від 16.09.2009 р.

Положенням встановлено визначення електронних грошей як «... одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими, ніж емітент, особами і є грошовим зобов'язанням емітента...» [32]. Визначення є досить широким за своїм змістом та охоплює всі існуючі види електронних грошей, що дозволяє впроваджувати технологічні нововведення на сучасному ринку, а також інноваційні продукти, які можуть з'явитися у майбутньому.

Аналіз положення (в його діючій редакції) дозволяє визначити базові принципи регулювання обігу електронних грошей Національним банком України, а саме:

- випуск електронних грошей в Україні мають право здійснювати лише банки (далі – емітенти);
- емітенти мають право здійснювати випуск електронних грошей, виражених лише в гривнях;
- сума випущених емітентом електронних грошей не повинна перевищувати суму отриманих від користувачів системи готівкових або безготівкових коштів;
- відсутність заборони кредитування в електронних грошах.

Необхідно зазначити, що електронні гроші завжди пов'язані з певною інституцією, яка виступає їх емітентом (організацією або сукупністю організацій) та яку можна умовно назвати «платіжною системою».

Нормативна база регулювання платіжної індустрії в Україні є досить складною. Вона включає закони «Про національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про платіжні системи і переказ коштів в Україні», а також нормативні акти НБУ. Вона також включає правила НБУ, оскільки єдина міжбанківська платіжна система доступна для українських банків – це СЕП, що є відповідним підрозділом НБУ.

Як юридичне поняття визначення «платіжної системи» закріплено в Законі України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» (п. 1.29 цього Закону), за яким встановлюється наступна дефініція платіжної системи:

«...платіжна організація, члени платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів. Проведення переказу коштів є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система».

Відповідно до п. 1.24 цього ж Закону переказ коштів визначається як «... рух певної суми коштів з метою її зарахування на рахунок отримувача або видачі йому у готівковій формі. Ініціатор та отримувач можуть бути однією і тією ж особою» [17].

Основною функцією системи електронних грошей, яка до речі є різновидом або підтипом класичної платіжної системи, є опосередкування переходу права власності на електронні гроші від одного їх власника до іншого всередині самої системи, без обов'язкового здійснення переказу коштів. Більш того, на відміну від класичної платіжної системи система електронних грошей може функціонувати з «замкненому» режимі, коли здійснюється багато операцій купівлі-продажу користувачами системи всередині самої системи, які не опосередковуються жодним рухом коштів по банківських рахунках до моменту виведення грошей із системи.

Пояснення відмінностей системи електронних грошей від класичної платіжної системи становиться зрозумілим, якщо звернутися до «Положення про електронні гроші в Україні», затвердженого Постановою Правління Національного банку України від 04.11.2010 р. № 481, за яким система електронних грошей визначається як «...сукупність відносин між емітентом, оператором, агентами, торговцями та користувачами щодо здійснення випуску, обігу та погашення електронних грошей», а самі електронні гроші визначаються як «... одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими, ніж емітент, особами і є грошовим зобов'язанням емітента». Порівняльний аналіз дефініцій «платіжної системи» та «системи електронних грошей» дає можливість зробити висновок, що законодавцем визнається, з одного боку, схожість цих систем на базі родових ознак, а з іншого – підкреслюється відмінність на функціональному рівні. Головною функцією системи електронних грошей визначається

«...здійснення випуску, обігу та погашення електронних грошей» на відміну від платіжної системи для якої «...Проведення переказу коштів є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система».

Система електронних грошей відрізняється особливістю структури, яка впливає на розподіл функцій між учасниками системи, тому що частина функцій системи електронних грошей (поповнення електронними грошима електронних пристроїв, розповсюдження електронних грошей, обмінні операції з електронними грошима) не притаманна банківській діяльності та має бути покладена на агентів, які діють на підставі договору, укладеного з емітентом. Оскільки регулювання діяльності агентів, які працюють з емітентом на підставі договорів, знаходиться поза межами правового регулювання Національного банку України вкрай актуальним постає питання гармонізації різних нормативних актів в рамках діючого законодавства з приводу діяльності таких агентів.

Також треба звернути увагу на існування певної правової колізії між нормами «Положення про електронні гроші в Україні» та Законом України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 05.04.2001 р. № 2346-III, яким визначено термін «платіжний інструмент», під яким розуміється «...засіб певної форми на паперовому, електронному чи іншому виді носія інформації, використання якого ініціює переказ коштів з відповідного рахунка платника.

До платіжних інструментів належать документи на переказ та спеціальні платіжні засоби» (п.1.31 цього Закону). Визначення спеціального платіжного засобу встановлено Постановою правління Національного банку України «Про здійснення операцій з використанням спеціальних платіжних засобів» від 30.04.2010 р. № 223). Пунктом 1.4. постанови визначено, що «... спеціальний платіжний засіб – платіжна картка, мобільний платіжний інструмент, інший платіжний інструмент, що виконує функцію засобу ідентифікації, за допомогою якого держатель цього інструменту здійснює платіжні операції з рахунку платника або банку, а також інші операції, установлені договором ...»;

відповідно до п.2.1. « ... Емісія спеціальних платіжних засобів у межах України здійснюється виключно банками, що уклали договір з платіжною організацією платіжної системи та отримали її дозвіл на виконання цих операцій...».

Таким чином, виникає питання щодо протиріччя у ситуації, за якої електронні гроші, з одного боку, «...приймаються як засіб платежу...» тобто по суті є платіжним інструментом, а з іншого – не віднесені до спеціальних платіжних засобів відповідно до норм Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» (п.п.1.14 та 1.31. Закону), що надає можливість обходити законодавчі норми та емітувати електронні гроші під виглядом спеціальних платіжних засобів іншими організаціями ніж банківські установи, незважаючи на наявність норми про емісію електронних грошей виключно банками.

Наслідком недосконалості правового регулювання стає можливість створення й функціонування в Україні платіжних систем електронних грошей (що дозволяють здійснювати операції з купівлі та продажу товарів (послуг), переказу коштів тощо), які не підпадають під норми «Положення про електронні гроші в Україні» та знаходяться поза межами впливу та регулювання з боку Національного банку України. Такі системи електронних грошей створюються та функціонують без обов'язкового дотримання правил, встановлених Національним банком України. Прикладом може слугувати платіжна система WebMoney, що дозволяє здійснювати повний спектр розрахунків між користувачами системи та формально не охоплюється дією «Положення про електронні гроші в Україні». У кодексі системи 'WebMoney Transfer' відсутнє поняття «електронні гроші», натомість фігурує наступне визначення «...«WEBMONEY» – універсальний титульний знак (WM) в цифровому виді», «...единица исчисления количества (объема) имущественных прав, цена которого (условная сетевая стоимость) устанавливается и поддерживается их владельцами...». Купівля українськими користувачами системи таких титульних знаків за гривневий еквівалент передбачає придбання

ними прав вимоги до третьої особи (резидента України), а саме організації-гаранта (ТОВ „Українське гарантійне агентство”) [22].

Таким чином, купуючи титульні знаки за грошові кошти у гривні, користувач системи набуває не електронні гроші, а права вимоги до третьої особи та в подальшому може обмінювати такі права вимоги на товар (купівля-продаж) та або іншим чином відчужувати їх на користь іншої особи (переказ тощо). У такій трактовці, з юридичної точки зору, купівля товару розглядається як обмін товару на права вимоги (титульні знаки), тобто не є купівлею за електронні гроші. Користуючись подібними системами можна вести бізнес без оподаткування. Реєстрація у таких системах іноді не потребує жодної ідентифікації особи, що має намір стати користувачем. При цьому рух коштів користувачів подібних систем фактично залишається поза зоною досяжності податкових, правоохоронних та інших контролюючих органів.

Окреме питання викликає дотримання платіжними системами законодавства у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму згідно з нормами Закону України „Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму” від 28.11.2002 р. №249-IV.

Відповідно до п. 9 ч. 2 ст. 5 цього Закону до суб’єктів первинного фінансового моніторингу належать «...інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги...». Відповідно до вимог Закону функціонування платіжних систем повинно супроводжуватись заходами фінансового моніторингу, таких як: постановка на облік в установленому законодавством порядку; розробка правил і програми ведення фінансового моніторингу; призначення працівника, відповідального за організацію та ведення фінансового моніторингу; здійснення ідентифікації та вивчення своїх клієнтів; забезпечення виявлення і реєстрації фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу; зупинення фінансових операцій у випадках і порядку, передбачених законом, а також надання певної інформації уповноваженому органу (Держфінмоніторинг).

Оцінюючи наслідки появи та діючого правового регулювання обігу електронних грошей в Україні, можна зробити наступні висновки:

- електронні гроші не збільшують грошову масу;
- головним чинником впливу електронних грошей на економіку є збільшення швидкості грошового обігу. Якщо звернутися до класичного рівняння обміну І.Фішера, яке виражається тотожністю $MV=PY$, де M – грошова маса, як правило $M1$; V – швидкість обігу грошей; P – рівень цін; Y – кількість товару, то становиться зрозумілим, що збільшення швидкості обігу грошей (V) в одній частині тотожності повинно викликати збільшення іншої його частини, яка виражається множителем PY . Результатом збереження тотожності при незмінній кількості товару (Y) виявляється збільшення ціни (P), яке викликає інфляцію;
- електронні гроші створюють окремий грошовий «квазі» агрегат, який має потенцію впливу на грошовий обіг в цілому.

Питання впливу електронних грошей на економіку України залишається слабо вивченим, але неможливо відкинути наявність впливу емісії електронних грошей на інфляційні процеси [36].

Окремим питанням, яке потребує вирішення, є використання електронних грошей для розрахунків з нерезидентами України та здійснення транскордонних переказів. Розвиток українського сегменту Інтернет-комерції не зменшить привабливості та переваг всесвітнього Інтернет-ринку. Українці, як і мешканці інших країн, купують та будуть купувати за допомогою Інтернет товари та послуги, які пропонуються особами інших держав. Разом з цим, українські суб'єкти господарювання, які пропонують свої товари або послуги в Інтернет, є доступними нерезидентам України – користувачам Інтернет [18, 124].

Для розрахунків з нерезидентами користувачам потрібні електронні гроші, виражені в іноземній валюті. Попит на електронні гроші, які виражені в різних валютах, викликає появу в середовищі Інтернет (Україна в цьому не є

виключенням) інфраструктури з осіб, які здійснюють обмінні операції з електронними грошима в різних валютах, випущених різними платіжними системами та за різними технологіями, а також здійснюють купівлю/продаж електронних грошей за національну та іноземну валюту, в тому числі за готівку. Сьогодні діяльність таких осіб лежить за межами правового поля України. Розв'язання цієї проблеми полягає в площині вдосконалення та пристосування валютного законодавства України до вимог часу. Положення валютного законодавства мають враховувати інтереси користувачів систем електронних грошей, торговців, які приймають їх як засіб платежу за товари або послуги, та держави в цілому.

На даний момент розвиток електронних грошей в Україні носить доволі неконтрольований характер не тільки через недосконалість законодавчого регулювання, а також внаслідок низького ступеню компетентності з цих питань уповноважених та контролюючих органів.

Основними чинниками, які сьогодні впливають на розвиток та формування українського ринку електронних грошей, є:

- недосконалість законодавчої бази;
- слабо розвинена регіональна мережа Інтернету, особливо у віддалених регіонах;
- велика конкуренція з боку іноземних провайдерів послуг за розрахунками в Інтернеті.

Таким чином, основні цілі законодавчого регулювання повинні бути спрямовані на:

- формування правового середовища регулювання обігу та використання електронних грошей, уніфікованого із нормами законодавствами, в першу чергу ЄС, Великої Британії та США;
- розвиток ефективних та малозатратних технологій надання фінансових і платіжних послуг;
- забезпечення користувачам захисту від шахрайства та недобросовісної діяльності;

- запобігання використанню електронних грошей у кримінальних цілях.

Разом з тим, сучасні нормативно-правові вимоги щодо порядку здійснення банківських розрахункових операцій значною мірою стримують процес здійснення розрахунків за послугами електронної комерції, оскільки пов'язані з формалізованою процедурою фінансового моніторингу, основною метою якої є ідентифікація клієнта. Здійснення розрахунків користувачами цих послуг напряду через банківські установи виявляється неефективним та економічно не вигідним як за операційними витратами, так і за часом здійснення розрахунків. Основним питанням ефективності та конфіденційності платіжних трансакцій в електронному середовищі постає питання зберігання та передавання конфіденційних відомостей при віддаленому здійсненні угод, які не потребують ідентифікації клієнта. Здійснення трансакцій без будь-якої ідентифікації користувача послуг, а саме платника, може бути реалізоване тільки за допомогою опосередкованого засобу розрахунків, що випускається в обіг без відкриття банківського рахунку. Саме таким платіжним засобом є електронні гроші.

Висновки до розділу 1

В умовах розвитку міжнародних зв'язків відбувається процес інтеграції економік окремих держав і розвитку платіжних систем, зокрема у напрямку розвитку безготівкових форм розрахунків, які у свою чергу, знайшли широке застосування у сучасному світі. Одним з інструментів безготівкових розрахунків є пластикова картка. У більшості економічно розвинених країнах пластикова картка є невід'ємним атрибутом сфери торгівлі і послуг.

Відтак, за останні три десятиліття термін «електронні гроші» отримала широке поширення, як у закордонній, так і у вітчизняній економічній літературі. Існує безліч наукових робіт, присвячених тим чи іншим аспектам розвитку електронних грошей. Разом з тим слід визнати, що в даний час відсутня єдина думка щодо поняття «електронні гроші».

Спектр визначень поняття «електронні гроші» досить широкий. Під електронними грошима розуміють як безготівкові гроші, так і готівку. Електронні гроші визначаються різними авторами і як передплачений фінансовий продукт, так і платіжним інструментом. В останньому випадку електронні гроші іноді ототожнюються з пластиковими картами.

Досить поширеною є думка, згідно з яким під «електронними грошима» слід розуміти електронне зберігання (електронний запас) грошової вартості за допомогою технічного пристрою. Крім того, електронні гроші розглядаються або як грошове зобов'язання емітента, або як кредитне зобов'язання.

Недосконалість правового регулювання сфери електронних грошей та обігу платіжних карток на законодавчому рівні породжує можливість шахрайства, кримінального використання та сприяє виникненню ризиків втрати коштів користувачами послуг платіжних систем електронних грошей. Ризик неплатоспроможності або банкрутства емітентів може вплинути на довіру користувачів до електронних грошей взагалі.

Для запобігання кримінальному використанню електронних грошей, виражених в іноземній валюті, при розрахунках або транскордонних переказах, необхідна уніфікація національного законодавства із існуючим законодавством відповідних країн на базі єдиних принципів регулювання та норм відповідних міжнародних відносин, а також проведення з цих питань ефективної правоохоронної діяльності різних держав у рамках їх суверенних юрисдикцій.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРАКТИКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМ РОЗРАХУНКІВ З ВИКОРИСТАННЯМ БАНКІВСЬКИХ ПЛАТІЖНИХ КАРТ

2.1. Оцінка діяльності комерційних банків на ринку платіжних карток України

Платіжна картка є пластиковим ідентифікаційним засобом, на який занесені дані щодо її власника і його рахунку, а саме: унікальний номер, термін дії, ім'я та прізвище та зразок підпису. Пластикові картки мають магнітну смугу, також останнім часом все більшої популярності набуває оснащення картки чіпом. До магнітних карток разом з магнітною смугою прилаштовано витиснений текст з основними відомостями про власника, банк-емітент, номер рахунку клієнта. Кожний клієнт має відомий тільки йому PIN-код, що автоматично ідентифікується платіжною системою.

На картках, призначених для міжнародних розрахунків через Інтернет, додатково є CVV2-код. Це останні 3 (три) цифри коду, який знаходиться на зворотній стороні платіжної картки. CVV2 дозволяє ідентифікувати клієнта як власника карти [11, 30].

Картка з чіпом має замість магнітної смуги мікросхему для проведення основних операцій з картокою через електронні канали. Розташування самої мікросхеми і контактів строго стандартизовано для універсальності та забезпечення підтримки різних платіжних систем. Розрізняють картки з пам'яттю, що збільшує обсяг збереженої інформації порівняно з магнітною смугою, і мікропроцесорні смарт-картки (Smart Cards) з вмонтованим процесором, який забезпечує значно вищий рівень захисту на основі криптографічних методів. Звісно, смарт-картки коштують набагато дорожче за магнітні.

Розподіл платіжних карток, що емітовані українськими банками з 2007 по 2012 роки, за видами носіїв інформації, наведено у таблиці 2.1[24]:

Таблиця 2.1

Платіжні картки за видами носіїв інформації, тис. шт.

Дані за станом на:	Усього	За видами носіїв інформації				у мережі Інтернет
		з магнітною смугою	з магнітною смугою та чипом	з чипом		
					з них безконтактних	
01.01.2007	32 474	30 266	802	1 300	н.д.**	106
01.01.2008	41 162	38 676	771	1 518	н.д.**	197
01.01.2009	38 576	36 123	729	1 558	н.д.**	166
01.01.2010	29 104	27 092	588	1 348	н.д.**	76
01.01.2011	29 405	27 438	602	1 236	н.д.**	129
01.01.2012	34 850	32 022	653	1 188	н.д.**	987
01.01.2013	33 106	31 238	1 014	741	н.д.**	113
01.04.2013	33 345	31 415	1 126	672	19	132

Як можна побачити з даних таблиці 2.1, найпоширенішими в Україні були і залишаються картки з магнітною смужкою. Також помітний спад попиту на картки з 2008 року, і згідно з даними таблиці на сьогодні кількість емітованих карток менша, ніж навіть у 2006 році.

Залежно від можливості здійснення операцій, банківські платіжні картки поділяються на дебетні та кредитні. Дебетна картка дає можливість власнику картки здійснювати розрахункові операції лише у межах залишку коштів на спеціальному картковому рахунку шляхом прямого дебетування рахунку. Кошти по транзакції списуються зі спеціального карткового рахунку, як правило, протягом 3–4 днів. В окремих випадках цей строк може бути довшим.

Кредитна картка дає можливість здійснювати розрахунки за куплені товари/послуги, а також отримувати готівку, у тому числі – у кредит. Розмір дозволеної кредитної лінії на розрахункові операції, які здійснює власник картки, визначає банк-емітент.

На практиці суто кредитні картки застосовуються досить рідко. Розповсюдженою є дебетно-кредитна схема, згідно із якою договором між

банком та клієнтом обумовлюється можливість надання овердрафту. Гарантом виконання платіжних зобов'язань, які виникають у процесі обслуговування платіжної картки, є банк-емітент, що їх випустив. Тому картки протягом усього терміну їх дії залишаються власністю банку, а клієнти, тобто власники карток, отримують їх лише у користування.

Дебетні картки є набагато більш поширеними, ніж кредитні. Найбільшого свого поширення обидва види карток набули у 2008 році, а з 2009-го року їх емісія значно скоротилася. Більш детально це відображено у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Платіжні картки за видами носіїв інформації, (тис. шт.)

Дані за станом на:	За платіжною схемою	
	з дебетовою функцією	з кредитною функцією
01.01.2007	26 396	6 078
01.01.2008	31 117	10 045
01.01.2009	29 544	9 032
01.01.2010	23 916	5 188
01.01.2011	23 786	5 619
01.01.2012	26 670	8 180
01.01.2013	25 029	8 077
01.04.2013	25 112	8 233

В Україні свого найбільшого поширення платіжні картки набули в останнє десятиріччя. За даними НБУ з 2002 по 2012 роки кількість банків-емітентів зросла більше ніж у 2,5 рази. Основні показники ринку платіжних карток в Україні за 2002-2011 роки відображено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Загальні дані про кількість клієнтів, платіжних карток та платіжних пристороїв

Дані за станом на:	Банк-члени карткових платіжних систем (шт.)	Держателі платіжних карток (тис. осіб)	Платіжні картки (в обігу) (тис. шт.)	Платіжні картки (активні) (тис. шт.)**	Банкомати (шт.)	Термінали (шт.)			Імпринтери (шт.)
						загальна	торговельні	банківські	
01.01.2002	58	3 214	н.д.	3 630	1 830	14 593	н.д.	н.д.	27 134
01.01.2003	77	5 696	н.д.	6 150	2 618	21 714	н.д.	н.д.	23 438
01.01.2004	87	10 525	н.д.	11 529	5 027	26 433	16 837	9 596	31 976
01.01.2005	93	15 735	н.д.	17 080	8 104	33 411	21 594	11 817	37 338
01.01.2006	101	21 831	н.д.	24 780	11 325	42 361	28 366	13 995	43 930
01.01.2007	111	29 414	н.д.	32 474	14 718	62 045	43 536	18 509	39 064
01.01.2008	127	35 723	н.д.	41 162	20 931	94 317	67 233	27 084	54 406
01.01.2009	139	37 232	45 346	38 576	27 965	116 748	85 260	31 488	82 084
01.01.2010	146	39 395	44 469	29 104	28 938	103 063	74 510	28 553	76 718
01.01.2011	141	39 942	46 375	29 405	30 163	108 140	80 544	27 596	15 858
01.01.2012	142	35 179	57 893	34 850	32 997	123 540	94 741	28 799	15 803
01.01.2013	142	44 339	69 826	33 106	36 152	162 724	133 964	28 760	5 506
01.04.2013	141	45 328	68 510	33 345	36 864	172 308	143 716	28 592	3 035

Як можна побачити за даними, наведеними у таблицях, кількість платіжних карток, що використовуються власниками, була найбільшою у 2008 році, але з приходом кризи, яка в Україні вплинула в першу чергу на банківську систему, ця кількість різко зменшилася. За останній роки кількість власників платіжних карток значно скоротилася. Попри це кількість емітованих карток продовжує зростати.

Лідером серед першої групи банків за випуском платіжних карток є «ПриватБанк», станом на початок 2012 року він випустив понад 31 554 630 од. карток, «Райффайзен Банк Аваль» – 3 579 122 од. карток, «Ощадбанк» – 2 107 192 од. карток, «Укрсоцбанк» – 1 175 072 од. карток, «Укрексімбанк» – 834 678 од. карток, «Укргазбанк» – 716 090 од. карток, «ВТБ Банк» – 514 220 од. карток, «Брокбизнесбанк» – 507 750 од. карток, «Кредитпромбанк» – 319 758 од. карток, «ОТП Банк» – 147 082 од. карток та ін.

Лідером серед областей України по використанню кількості платіжних карток та інфраструктури їх обслуговування станом на 01.07.2011 р. є Київська

область, в даній області нараховується 3 803 905 од. використаних карток та 4 145 од. використаних банкоматів. У Дніпропетровській області кількість використаних карток – 3 753 600 од., а банкоматів – 2 764 од., У Донецькій області кількість використаних карток – 3 261 451 од., а банкоматів – 3 181 од.

Стосовно банкоматів, то Донецька область по використанню банкоматів перевищує Дніпропетровську область на 417 од. банкоматів. У Харківській області кількість використаних карток становить 1 828 959 од., а банкоматів – 1 776 од., за нею Одеська область, кількість використаних карток – 1 787 088 од., а банкоматів 1 555 од., Львівська, кількість використаних карток становить 1 542 244 од., а банкоматів – 1 580 од. Тут також слід зауважити, що Львівська область по використанню банкоматів перевищує Одеську область на 25 од. банкоматів та ін. [24].

В період з 1 січня 2008 року по 1 січня 2012 року рівень випуску платіжних карток мав тенденцію до зниження, тобто з 41 162 тис. од. зменшився до 29 405 тис. од., а в період 2011 року рівень платіжних карток почав поступово зростати, і на кінець 2011 року кількість платіжних карток складала 33 263 тис. од.

Одним з недоліків є те, що використання банківських платіжних карток на території України ще не розповсюджено, оскільки ринок цих послуг у нас ще знаходиться на стадії розвитку, а це призводить до того, що цими "благами цивілізації" можуть користуватися підприємства й фізичні особи тільки у великих населених пунктах. Ще одним недоліком є те, що певні типи карток можуть обслуговуватися лише в певних банкоматах. Також ще не всюди в торговельних мережах можна зустріти банкомати та платіжні термінали, що так необхідні.

Кількість банкоматів, які обслуговували платіжні картки протягом 2010 року, збільшилась на 1 756 одиниць (з 29 920 до 31 676 од., в період з 1.10.2010 р. по 1.10.2011 р.), а кількість платіжних терміналів зросла на 10 171 одиниць (з 106 697 до 116 868 од. того ж періоду). На 1 січня 2012 року 31 676

встановлених в Україні банкоматів обслуговували 33 263 тис. емітованих платіжних карток, тобто в середньому на один банкомат припала 1 051 картка.

До недоліків банківських платіжних карток можна віднести вплив на них природних чинників: перепад температури, волога, прямі сонячні промені, механічні навантаження. Якщо власник платіжної картки забув або втратив Pin-код, деякі банки беруть додаткову плату, можливі взломи комп'ютерних мереж банку хакерами, перехоплення даних про банківські платіжні картки і його власників при розрахунках через мережу Internet [20, 35].

Залежно від використання банківських платіжних карток операції за їх допомогою можна поділити на готівкові та безготівкові. Тобто, якщо не знімаючи з картки грошових коштів, здійснюються розрахунки (або інші операції), то такі операції є безготівковими.

За наступними даними можна сказати, що українці все ж таки віддають перевагу готівковим коштам. Найбільш популярною операцією з картою є зняття готівки через банкомат (86,6%). На другому місці зі значним відривом – зняття готівки через касу банку (36%). При цьому частка користувачів цих операцій з часом має тенденцію до незначного зменшення, на відміну від третьої за популярністю операції – оплата товарів і послуг в магазинах (17,6% у 2010 році порівняно з 13,6% у 2008 році) [29].

В третьому кварталі 2012 року кількість операцій з використанням спеціальних платіжних засобів, емітованих українськими банками становила 220 млн. од. З них: отримання готівки – 165 млн. од., а безготівкових платежів – 55 млн. од. на суму 152 629 млн. грн. Звідси видно, що все ж таки суспільство надає перевагу готівці.

Серед основних причин не користування картою для оплати в точках продажу, за словами респондентів є те, що суспільство віддає перевагу готівці (42%), далі зі значним відривом – мала кількість магазинів, що приймають картки, якими володіють респонденти.

В свою чергу не всі банки зацікавлені щодо повного переходу населення до платіжних карток. Це можна пояснити тим, що з одного боку, комісія за

зняття готівки у власній мережі банкоматів дорівнює нулю, а з іншого – жодна з фінансових компаній не може своєю інфраструктурою цілком задовольнити потреби власників своїх карт.

Значна кількість банків, що не мають власних мереж, об'єднуються у мережу під назвою «Атмосфера». Крім того, об'єднану мережу мають Укрсоцбанк та Ощадбанк. Наслідки таких об'єднань призводять до комісії, що може коливатися від 0,5 до 1,5% при знятті готівки.

Ще одним недоліком є проблема дорогого пластику. Витрати на випуск і обслуговування пластикових карт всіх типів на початок 2012 рік становили: Visa Electron – 55,39 грн., Maestro – 58,36 грн., Visa Classic – 151,07 грн., MasterCard Mass – 160,29 грн., Visa Gold – 536,43 грн., MasterCard Gold– 559,59 грн., а на 27 вересня 2011 року ці витрати підвищилися на 1 – 4 відсотка, крім масових Maestro. Таке подорожчання відбулося вже вдруге за 2011 рік. Станом на 26 грудня 2011 року середньоринкові витрати за картками у гривні, крім Visa Gold, не зрушилися ні на копійку. Витрати на картку Visa Gold на грудень 2012 року зросла на 0,20%. Також дещо подорожчали картки у євро і доларах [30].

Отже, за даними офіційної статистики, за останнє десятиріччя ринок пластикових карток в Україні зростав надзвичайно швидкими темпами. Навіть після зниження попиту на банківські продукти та послуги внаслідок економічної кризи, на сьогодні значна частина населення користується цим видом послуг.

Для сучасної України перехід до безготівкових розрахунків за допомогою карток залишається стратегічно важливим, оскільки це означає зменшення тіньового сектора економіки і водночас зменшує видатки на обслуговування готівкового обігу.

2.2. Аналіз факторів впливу на розвиток безготівкових розрахунків з використанням платіжних карт в Україні

Останніми десятиріччями у всьому світі розвиток платіжних систем характеризується поступовим звуженням сфери використання готівки та паперових платіжних документів, переходом до нових платіжних інструментів і сучасних технологій платежів. Електронні гроші широко залучаються до обігу і стають важливим інструментом фінансової інфраструктури економічно розвинених країн.

Одним із чинників зростання популярності цього інструмента, поряд з перевагами, які він надає його користувачам та торговельним організаціям, є те, що у зростанні обсягів безготівкових розрахунків зацікавлені центральні банки, які отримують додатковий засіб для моніторингу і регулювання потоків грошової маси всередині країни, а також самі емітенти карток, які, окрім отримання грошової вигоди, стають володарями цінної інформації про споживчі переваги своїх клієнтів.

Проте шлях, який розвинені країни пройшли майже за сто років, пострадянські країни долають набагато швидше, приймаючи пластикові картки як необхідний атрибут сучасної економіки. І якщо ще якихось десять років тому кількість власників карток у Центральній та Східній Європі вимірювалась сотнями, то сьогодні вона сягає десятків мільйонів.

Системи карткових розрахунків дістали розповсюдження в багатьох країнах світу, а самі розрахунки набули міжнародного характеру. В Україні банківські пластикові картки були "відкриті" всього декілька років тому. Сьогодні вже нараховується декілька банків, що випускають власні картки, причому частина з них випускає картки з логотипом найбільших карткових асоціацій VISA, Master Card та інших. Зацікавленість банків до закордонних карткових систем не випадкова. Випуск таких карток дозволяє інтегруватися в світову систему банківських послуг, підняти діловий імідж банку, завоювати ринок та привабити клієнтів. З 1930 року до недавніх реформ єдина банківська

система обслуговувала весь Радянський Союз. Еволюція міжбанківських розрахунків в Україні поділяється на три умовні етапи, які характеризують і реорганізацію банківської системи в цілому.

Першим етапом реорганізації банківської системи (1988–1991 роки) ще за часів входження України в СРСР можна вважати розвиток елементів ринкової економіки в господарчому механізмі, в державних банках почала з'являтися клієнтура з приватних підприємців. Але механізми розрахунків не змінювалися. Було збережено порядок розрахунків за МФО. Він розповсюджувався на установи всіх державних спеціалізованих банків. Ці установи як суб'єкти господарювання мали всі атрибути юридично самостійних осіб, але при цьому включалися в єдину державну банківську мережу. Вони керувалися зведеними кредитними та касовими планами Держбанку СРСР, виконували фінансово-кредитні та розрахунково-касові операції, вели облік за загальними правилами. З моменту створення у 1991 році Національного банку України одним з найважливіших напрямів його діяльності було створення інформаційного середовища автоматизації банківської справи на базі Національного банку, а також створення ряду систем автоматизації банківської діяльності на загальнодержавному рівні.

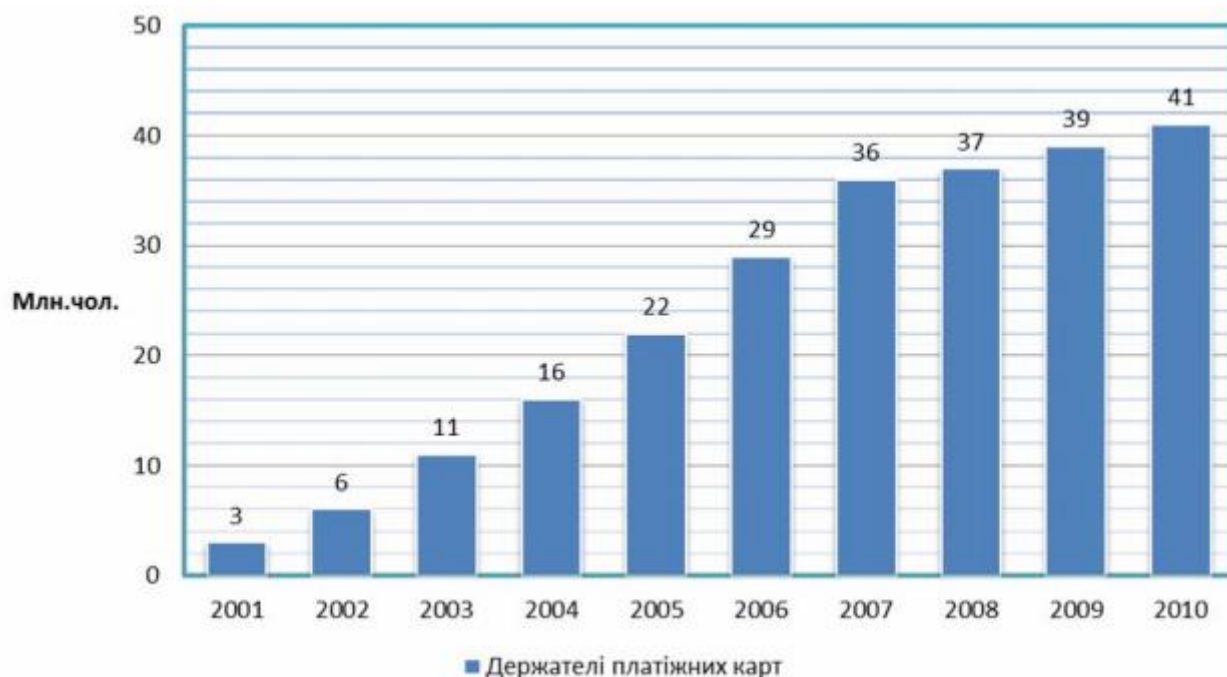
У 1992–1993 роках в Україні використовувалась модель міжбанківських розрахунків за кореспондентськими рахунками, що були відкриті у регіональних управліннях Національного банку України. Для здійснення міжбанківських розрахунків використовувалися спеціалізовані підрозділи НБУ – розрахунково-касові центри (РКЦ) при регіональних управліннях. Саме там були відкриті кореспондентські рахунки для комерційних банків, що знаходилися у відповідному регіоні України. Всього було створено 27 РКЦ (відповідно до кількості регіональних управлінь НБУ).

У 1992 році в Україні оброблялося в середньому 1 млн 600 тис. платіжних документів за день. На 1 січня 1994 року практично всі філії комерційних банків були підключені до системи електронних міжбанківських платежів. У

1998 році відзначалися позитивні зміни в загальній структурі платежів, що здійснюються через розрахункові мережі комерційних банків [24]:

- частка електронних платежів в загальному обсязі зросла з 3,5 % у 1997 до 55,3 % у 1998 році;
- частка електронних платежів скороченого формату (що містять тільки обов'язкові реквізити для здійснення операцій з рахунками і за якими додатково направляєтся платіжний документ на паперовому носії) скоротилася з 82,9 % в 1997 році до 38,5 % у 1998 році;
- частка телеграфних платежів скоротилася з 9,1 % в 1997 році до 4,5 % у 1998 році;
- частка поштових платежів скоротилася з 4,5 % в 1997 році до 1,75 в 1998 році.

У 1999 році значне розширення сфери електронних платежів, що дозволяють проводити розрахунки в більш короткі терміни, було забезпечено за рахунок створення нормативної бази та розширення кола територіальних установ та підрозділів розрахункової мережі банків-учасників електронної системи міжбанківських розрахунків. У 2000 році частка електронних платежів в загальному обсязі досягла 100 % рівня. Ринок платіжних карт в Україні активно розвивався протягом останнього десятиліття. Разом з розвитком банківської системи, зростанням доходів населення й поширенням міжнародних платіжних систем на українському ринку значно збільшилася кількість держателів карт і банків-членів роздрібних платіжних систем (рис. 2.1).

**Рис. 2.1. Кількість держателів карт і банків-членів платіжних систем
(джерело: Національний банк України)**

Незважаючи на позитивну тенденцію щодо збільшення обсягів платежів та електронних розрахункових повідомлень, оброблених у платіжній системі України, сьогодні виникають проблеми подальшого розвитку системи безготівкових розрахунків, такі як оптимізація і раціоналізація форм та способів безготівкових розрахунків; пошук нових механізмів організації безготівкових розрахунків, які дозволили б посилити захист інформації та уникнути проникнення до фінансових операцій сторонніх осіб.

Від правильного вибору форми безготівкових розрахунків залежить точність оцінки діяльності підприємства, використання його планових завдань, своєчасність отримання коштів для безперервного поновлення виробничого процесу, оперативність і правильність утворення відповідних фондів. Кожна з форм безготівкових розрахунків має свої переваги і недоліки. Так, за даними НБУ, середньодобовий обсяг передачі коштів платіжними документами у 2010 році склав 3 млрд. грн., середньодобової кількості платіжних трансакцій – понад 450 тис., і їх кількість зростає. Нині кожна гривня обертається через платіжну систему від 3 до 7 разів.

Протягом останніх десятиліть великої популярності набули розрахунки за допомогою платіжних карток. Операції з платіжними картками в Україні становлять близько 15 % загального обсягу грошових розрахунків. Але значною проблемою залишається низька обізнаність користувачів про можливість використання карток. Проблема визначення місця інституту безготівкових розрахунків у системі права України не має однозначного вирішення в межах правової дискусії.

Відповідно до ст. 51 Закону України "Про банки і банківську діяльність" безготівкові розрахунки проводяться на підставі розрахункових документів на паперових носіях або в електронному вигляді. Банки в Україні можуть використовувати як платіжні інструменти платіжні доручення, платіжні вимоги-доручення, векселі, чеки, банківські платіжні картки та інші дебетові і кредитові платіжні інструменти, що застосовуються у міжнародній банківській практиці [16, 51].

На початковому етапі перебуває такий механізм безпеки, як електронний підпис. Прийняття Закону України «Про електронний цифровий підпис» підняло Україну на вищий щабель у розвитку безготівкових розрахунків. Цей Закон дає можливість розвитку безготівкових розрахунків та інших видів електронних операцій. Згідно зі ст.3 цього закону електронний цифровий підпис за правовим статусом прирівнюється до власноручного підпису (печатки) у разі дотримання певних правил [5, 3].

Не дивлячись на динамічний розвиток емісії платіжних карток, частка безготівкових платежів залишається невеликою, хоча є тенденція розвитку. Інтенсивно розвиваються лише карткові зарплатні проекти, що не означає розвиток безготівкових розрахунків. Це є також проблемою, яку треба вирішувати. Не виконується основна функція карткових систем – переведення роздрібного грошового обороту в безготівкову форму. Для зняття готівки картки, емітовані українськими банками, використовуються більш як у 20 разів частіше, ніж для розрахунків за товари та послуги. За даними Головного процесингового центру НСМЕП на кінець 2010 р. банками-членами НСМЕП

емітовано близько 3 млн карток, встановлено понад 6 тис. терміналів, а наростаючі обороти НСМЕП складають понад 115 млрд. грн., з початку 2010 року обороти НСМЕП склали близько 7 млрд. грн. [23, 49].

Метою створення Національної системи масових електронних платежів (НСМЕП) є розроблення і впровадження в Україні відносно дешевої, безпечної та захищеної автоматизованої системи безготівкових розрахунків, яка розрахована на функцію переважно в режимі „offline” (непрямого доступу) та була вигідною для держави, банків і пересічного громадянина.

Переваги при використанні платіжних карток НСМЕП є цілком певними:

1. Безпека. У НСМЕП використовують платіжні картки з вбудованими чіпами – старт-картки, що є найбільш захищеним носієм фінансової інформації на відміну від платіжної картки з магнітною смугою.

2. Ефективність. На згаданій основі створена високоефективна offline-технологія, що не вимагає оперативного зв'язку з банківським рахунком під час здійснення платіжних операцій.

3. Економічність. НСМЕП суттєво зменшує витрати на експлуатацію системи.

4. Оперативність. Швидкість сервісу суттєво більша, порівняно з розрахунками готівкою та операціями картками із магнітною смугою.

5. Надійність. Смарт-картки гарантують надійний захист коштів населення України від шахрайських дій.

6. Зручність. Громадяни України мають змогу оплачувати не лише товари та послуги у безготівковій формі, а ще зберігати і накопичувати заощадження у банках на поточних та карткових рахунках, отримувати заробітну плату та соціальні виплати [42].

Сьогодні на основі карток НСМЕП реалізують ряд проектів, зокрема:

1. Електронний студентський квиток.
2. Соціальна картка.
3. Транспортна картка.
4. Картка медичного страхування.

5. Інтернет-платежі.
6. Мобільні платежі.
7. Нові проекти і технології у НСМЕП.

Таким чином, в Україні працює повноцінна і конкурентоспроможна автоматизована система безготівкових розрахунків НСМЕП, яка дає змогу фізичним та юридичним особам проводити безготівкові операції за допомогою смарт-карток практично у всіх сферах життєдіяльності за рахунок використання сучасних банківських інструментів та технологій, і, як наслідок, формування серед населення України довіри до банківської системи.

За оцінками НБУ, на 1 січня 2012 року загальний обсяг емітованих «електронних» грошей в зареєстрованому секторі становив всього 4,13 млн грн. Варто відмітити, що чинним законодавством не визначено поняття «електронні гроші». Але оскільки процедура прийняття законів в Україні довга і складна, а будь-яка діяльність повинна бути урегульована, НБУ вирішив взяти ініціативу у свої руки. В кінці 2010 року він затвердив оновлену редакцію Положення «Про електронні гроші» (постанова НБУ 1481 від 04.11.2010 року). Фактично ця постанова є зараз єдиним нормативно-правовим актом, який визначає, що таке «електронні гроші», і регулює їх емісію та обіг на території України. В той же час, на думку юристів, більш логічним було б спочатку прийняти відповідний закон, а потім, на його підставі, – Положення НБУ.

Однак так не сталося, хоча протягом останніх двох років у Верховній Раді України різні парламентські фракції неодноразово виносили на розгляд законопроекти «Про електронну торгівлю», «Про електронну комерцію» тощо. На жаль, жоден з цих законів поки що не прийнято. Цікаво, що сам банківський регулятор вирішив припинити процедуру узгодження правил систем «електронних» грошей до прийняття відповідного закону ще у 2010 році (внутрішнє розпорядження 627 від 16.12.2010 року). У підсумку, не всі гравці ринку встигли пройти відповідні процедури.

На початку поточного року загроза нависла над системами «електронних» грошей, які пройшли реєстрацію в НБУ. Після набрання чинності змін до

Податкового кодексу гравці ринку «електронних» грошей ризикують втратити значну частину своїх клієнтів, що працюють на спрощеній системі оподаткування. Постраждають і підприємці, бізнес яких тісно пов'язаний з Інтернетом. Справа в тому, що більшість інтернет-магазинів належать приватним підприємцям, які є платниками єдиного податку.

Згідно ст. 291.6 Податкового кодексу платники єдиного податку повинні здійснювати розрахунки за відвантажені товари (виконані роботи або надані послуги) виключно в готівковій або безготівковій грошовій формі. Це означає, що приймати «електронні» гроші як оплату за свої товари і послуги вони вже не можуть.

Згідно з постановою НБУ 481 від 04.11.2010 року, операції з «електронними» грошима не можна віднести до готівкової чи безготівкової форми розрахунків. Тому, якщо інтернет-підприємець – платник єдиного податку почне приймати платежі навіть через затверджені НБУ системи «електронних» грошей, наприклад, «ГлобалМані» або MoneXu, він ризикує втратити право працювати на єдиному податку з анулюванням поточного свідоцтва. Виходить, що фізична особа – покупець може розрахуватися за куплений в інтернет-магазині товар готівкою, або банківською картою. Тому навіть зареєстровані українські системи «електронних» грошей можуть згодом припинити своє існування.

В останні роки Україна вийшла на новий рівень розвитку у сфері інформаційної безпеки: прийнято закони про електронний цифровий підпис і електронний документообіг.

Вітчизняні операційні системи відповідають міжнародним і національним стандартам, конкурентоспроможні на міжнародних ринках і ні в чому не поступаються іноземним аналогам. Україна – не єдина країна, в якій національна система розрахунків здійснює свою діяльність на основі пластикових карток.

Для розвитку ринку платіжних карток перш за все необхідно викликати довіру спільноти, підвищити ефективність карткових технологій за допомогою

маркетингу фінансових послуг із забезпечення торговельно-сервісних підприємств консультаціями і супроводженням у процесі обслуговування за платіжними картками, безоплатним наданням витратних матеріалів та обладнання протягом усього періоду співпраці, проведенням навчання з персоналом тощо. Максимально захистити банківську платіжну систему від не санкціонованого доступу комп'ютерних мереж банку. Боротьба зі шахрайством ефективна тоді, коли є колективна безпека. Будь-який окремо взятий банк повністю вирішити цю проблему не зможе. Тому постає питання взаємодії з правоохоронними органами, Українською міжбанківською асоціацією членів EuroPay International (ЄМА), банківськими установами з питань ризиків, які виникають у картковому бізнесі, а також участь у семінарах, форумах ЄМА, міжнародних платіжних систем, інших організацій щодо безпеки карткових проектів.

Також необхідно дещо спростити або вдосконалити механізм користування платіжними картами, так як для людей похилого віку цей механізм є не дуже зручним, розробити захист пластикових карток від природних чинників. І за змоги більш розширити мережу безготівкових банківських пристроїв, а особливо у торговельних мережах, бо ще не всюди можна розраховуватись платіжною картою.

Цей аналіз необхідний так як український картковий ринок дуже динамічний: змінюються лідери, з'являються нові продукти і технології, незмінним залишається лише одне – він швидко розширюється за рахунок нових держателів карток, емітентів і точок обслуговування, але все ще не в достатній кількості. Для багатьох комерційних банків пластикові картки стали новим напрямом бізнесу, ефективним фінансовим інструментом.

2.3. Управління ризиками електронних платежів та використання платіжних карток

У класифікаціях серед ризиків електронних платежів виділяються: ризик втрати ліквідності (тобто ризик невиконання емітентом своїх зобов'язань у результаті недостатності розміру його активів), кредитний ризик (ризик отримання збитків внаслідок невиконання своїх зобов'язань третіми особами - банками-учасниками, розрахунковими банками та іншими), правовий ризик (в результаті дій або подій правового характеру), операційний ризик (ризик збитків у результаті недоліків організації системи або зловживання осіб, що мають доступ до системи), ризик втрати керованості в результаті втрати керівництвом контролю над одним з перерахованих вище ризиків. Експертами Банку міжнародних розрахунків також виділяються репутаційний, процентний і ринковий ризики.

Проте все частіше (не завжди обґрунтовано) у складі категорії «операційний ризик» (іноді в якості самостійного об'єкта) постулюється наявність специфічних ризиків, які носять самостійний характер і не вкладаються толком ні в одну з перерахованих вище категорій. Це, наприклад, ризик втрати особистих даних користувача пластикової картки, ризик злому електронного гаманця, ризик втрати даних або грошових коштів через збій обладнання системи, ризик викрадення даних клієнтів, здійсненого за допомогою хакерських атак на клієнта, банк, магазин або на обслуговуючий процесинговий центр, ризик чарджбек (вимог клієнтів, в т.ч. недобросовісних, до магазину про повернення коштів, пропонувані через обслуговуючий банк) і т.п.

Найбільш актуальним типом ризику в сфері обігу платіжних карток є виникнення нової окремої категорії ризиків електронних грошей і електронних платежів, – ризиків, пов'язаних з безпекою транзакцій.

Ефективна електронна платіжна система, за класичним визначенням Р. Сіферса (1997 р.), – це така система, яка може миттєво підтверджувати

операцію, дозволяє контрагентам безпосередньо обмінюватися інформацією і цінностями без залучення третьої сторони, перебуваючи всередині безпечної транзакційної середовища .

Безпека платіжної системи має шість основних рівнів:

- Ідентифікація – представлення всіх учасників угоди, у яких виникають по ній права і зобов'язання;
- Аутентифікація – процес перевірки з метою переконатися, що обидва учасники угоди є тими, за кого вони себе видають;
- Авторизація – вказівка на ініціатора угоди;
- Довіра – впевненість, що ні у кого немає доступу до даних, які не є їм функціонально необхідними;
- Впевненість у цілості й повноті переданих даних під час операції;
- Гарантія невідказу клієнта від досконалого платежу і платоспроможності клієнта.

Деякі експерти особливо виділяють групу вимог до прайвесі.

Згідно з даними на 2012 р. інтернет-користувачі становлять 49%, але тільки 29% з них мають досвід реальних покупок в мережі. Найбільш затребуваний товар – одяг та взуття (такі товари траплялося купувати 9%). У п'ятірці найпопулярніших онлайн-покупок також виявилися предмети електроніки, книги (а разом з ними журнали, відео та аудіодиски, комп'ютерні ігри), залізничні та авіаквитки і путівки (по 7%), а також дрібна побутова техніка (6%).

При цьому, згідно зі звітом компанії Symantec (літо 2011 р.), збитки від кіберзлочинів у світі становлять \$ 114 млрд на рік. У 2010 р. від дій хакерів та інтернет-шахраїв постраждав 431 млн. чоловік. Кількість жертв зловмисників в мережі перевищила число постраждалих від злочинців в реальному житті в три рази.

Тільки за першу половину 2011 р. нападів хакерів піддалися такі компанії, як Google, Sony, EMC. У нашій країні багато шуму наробила DDoS-атака на популярний інтернет-ресурс «Живий журнал».

Згідно з даними дослідження компанії Trusteer (осінь 2009 р.), в усьому світі 0,47% клієнтів банку стають жертвами фішингових атак щороку: це \$ 2,4-9,4 млн. щорічних втрат на кожен мільйон клієнтів онлайн-банкінгу. За оцінкою автора, для нашої країни відсоток жертв кіберзлочинів в 4-5 разів вище зазначеної цифри.

Кіберзлочинність в світі набирає високі обороти. Сьогодні це вже окремий бізнес з чітко вибудованими процесами. Приблизно з 2007 р. почалися адресні кібератаки у фінансовому секторі, спрямовані на розкрадання грошей з банківських рахунків. Хакерські спільноти стали організованими, більш професійними.

Масові напади на банки почалися з 2009 р. А в 2010 р. серед загроз інформаційної безпеки платіжної системи шахрайство вийшло на перше місце за масштабами збитку: стали з'являтися масові інциденти атак в режимі онлайн на користувачів. Середній збиток по кожній вдалої кіберкраже складає більше 100 тис. дол.

За даними компанії ESET, сьогодні 95% троянських програм спрямовані на банківські рахунки. А за 2010 р. кіберзлочинці заробили близько 2,5 млрд. євро: це 36% від загальносвітового заробітку кібершахраїв за рік. За прогнозами фахівців, в 2012 р. ця цифра складе близько 3,7 млрд. дол., а в 2013 р. подвоїться.

Таким чином, у найближчому майбутньому загальні доходи сегменту кіберзлочинності можуть скласти практично половину від загальносвітового злочинного доходу.

Зростанню кібершахрайства сприяють зростання ринку ДБО, зростання рівня професіоналізму і фінансового підживлення кіберзлочинців. При цьому рівень загальної комп'ютерної грамотності залишається як і раніше низьким, тому кількість постраждалих користувачів збільшується паралельно зростанню популярності фінансових послуг.

Масштабність явища виводить на перший план проблему розробки системи управління ризиками, пов'язаними з дистанційним банкінгом, з

електронними платежами, у тому числі здійснюваними з використанням мережі Інтернет.

Типова проблема при платежі в мережі Інтернет - спроба перехоплення даних під час транзакції або викрадення інформації з бази даних. При цьому зломи баз даних процесингових компаній практично не відзначалися. Багато в чому це пояснюється тим, що всі ці компанії обов'язково використовують один з чотирьох рівнів PCI DSS1. Зате DDoS-атаки, переривання обслуговування через атаки на мережі фінансово-банківських установ і великих корпорацій неодноразово мали місце.

Найбільш поширений варіант шахрайства – фішинг – націлений на отримання доступу до конфіденційних даних користувачів – логінів і паролів. Це досягається шляхом проведення масових розсилок електронних листів і особистих повідомлень від імені популярних брендів, банків або соцмереж. Фішери намагаються обманним шляхом домогтися того, щоб користувач відвідав фальшивий сайт і ввів на ньому свої конфіденційні дані, що дозволяє шахраям отримати доступ до його рахунками. Практикується також вішинг (голосовий фішинг) – тоді замість підробленого сайту використовується нібито банківський телефонний номер.

Сам термін «фішинг» відомий з 1996 р. Першою відомою спробою захоплення облікових записів платіжної системи з метою отримати доступ до фінансових даних клієнтів стала атака на платіжну систему e-gold в червні 2001 р. А вже до 2004 фішинг став основною кібернебезпечних для юридичних осіб. Метою фішерів сьогодні є клієнти банків і платіжні системи. До 2008 р. число постраждалих від фішингу в США зросла до 5 мільйонів.

Так, у 2010-2011 рр.. по Росії прокотилася хвиля скіммінгу - компрометації даних банківських карт за допомогою спеціальних зчитувальних пристроїв, що встановлюються на банкомати.

За статистикою компанії Group-IB, схеми атак з боку інтернетмошенників представлені в декількох стандартних варіантах: атака на ключ електронного цифрового підпису користувача (копіюється ключ із незахищеного сховища

(flash-накопичувач, жорсткий диск і т.д. - 70 % випадків розкрадання) або оперативної пам'яті комп'ютера (5%), атака на криптографічні можливості токєну (15%), дії внутрішнього зловмисника на стороні клієнта (інсайд - 10%), підміна документа в момент його підписання електронним підписом (менше ніж в 1% випадків розкрадань).

Крім того, серйозний мінус застосування банківських карт в Мережі - важка спадщина offline у вигляді операцій типу MOTO (mail order telephone order). Будь-яка людина, що довідався номер картки, може заплатити грошима практично в будь-якому інтернет сервісі. Реквізити картки можуть бути вкрадені коли і де завгодно. Вони крадуться безпосередньо в банках або магазинах (злом баз даних хакерами, звільнення співробітника магазину або банку або його прямий змову зі зловмисниками). Офіціант ресторану або бару, на пару хвилин взяв прокатати вашу карту, може переписати собі її реквізити. Нарешті, щоб вкрати реквізити, досить підглянути їх, стоячи поряд з власником кредитки біля банкомату або в магазині.

Цілий ряд банків і платіжних систем пропонують клієнтам для вимушених платежів по карті в Інтернеті отримання віртуальної карти. Дана карта прив'язана до рахунку клієнта, але її не існує фізично, а є тільки її номер. Поповнювати карту потрібно з рахунку в банку або платіжній системі за допомогою електронних цифрових підписів сумою, необхідною для поточної покупки, так, щоб залишок на карті завжди був близький до нуля.

Існують різні методи для боротьби з фішингом. Це в першу чергу навчання користувачів, браузері, що попереджають про загрозу фішингу, ускладнення процедури авторизації, боротьба з фішингом в поштових повідомленнях, послуги моніторингу (деякі компанії пропонують банкам та іншим організаціям, потенційно схильним фішингових атак, послуги цілодобового контролю, аналізу та допомоги у закритті фішингових сайтів), юридичні заходи.

Найбільша американська платіжна система PayPal з 2007 р. запустила Програму моніторингу платежів (Payment Review program). Ця програма –

система раннього виявлення – допомагає захистити аукціонних онлайн-продавців від шахрайських платежів. Виявивши сумнівний платіж, PayPal тут же пошле продавцеві тривожне сповіщення по e-mail. Продавцю порекомендують помістити платіж у статус «майбутнього», в той час як PayPal протягом доби проведе розслідування. Якщо PayPal вирішить, що платіж ймовірно законний, то повідомить продавця, що він може відправити товар, замовлений покупцем. Якщо PayPal вирішить, що платіж ймовірно шахрайський, він буде автоматично скасовано.

У ЕРС WebMoney з квітня 2010 р. набули чинності нові вимоги для обмінних пунктів: не здійснювати обміни на користь третіх осіб. Клієнт повинен вводити / виводити кошти в електронній валюті тільки на / з свого імені, свій банківський рахунок і т.д. У свою чергу Сбербанк у вересні 2011 р. попередив клієнтів про часті випадки отримання шахрайських sms-повідомлень з інформацією про блокування картки, зміні ПІН та ін. Сітібанк з червня 2011 р. надав собі право за новими договорами блокувати або припиняти використання банківської картки у випадку порушень з боку клієнта.

При цьому деякими експертами відзначається, що банки часто неохоче йдуть на співпрацю з правоохоронними органами в розслідуванні кіберзлочинів, побоюючись за збереження своєї комерційної інформації або покладаючись на роботу власних служб безпеки (особливо у випадках, коли кошти були викрадені не з рахунку в цьому банку).

Перші комп'ютерні віруси з'явилися в 1986 р. Побороти відтоді кіберзлочинність Захід, зрозуміло, не зміг. Так, втрати однієї тільки Великобританії від кібершахраїв за 2011 р. склали близько 38,4 млрд. фунтів (61 млрд. доларів).

Перший випадок судового переслідування фізичної особи за виготовлення та розповсюдження комп'ютерного вірусу мав місце в 1995 р. Британець Крістофер Пайл (він же Чорний Барон) визнав себе винним по 11 звинуваченнями по розділах 2 і 3 Закону про неправомірне використання комп'ютерних технологій і був засуджений до 18 місячного терміну.

Двадцять шостого січня 2004 Федеральна комісія з торгівлі США подала перший позов проти підозрюваного у фішингу. Вже в 2005-2006 рр.. пройшла серія затримань фішерів в США, Бразилії, Японії, Великобританії, ряді європейських країн. Ця тенденція не втрачає силу і понині. Численні резонансні «посадки» фішерів мали місце і в 2010-2011 рр.. У Великобританії в 2006 р. був прийнятий Закон про шахрайство, який передбачає відповідальність за шахрайство у вигляді тюремного ув'язнення строком до 10 років, а також забороняє володіння або розробку фішингових інструментів для здійснення шахрайства.

Активно борються з фішингом компанія Microsoft, інші транснаціональні корпорації, фінансові установи.

Важливий прецедент, що змушує фінансистів замислитися про збереження клієнтських персональних даних: у 2007 р. Norwich Union Life, один з найбільших британських страховиків, був оштрафований на рекордну суму 1260000 за те, що опинився не в змозі захистити клієнтів від шахрайства з персональними даними. Обманюючи співробітників call-центру страховика, шахраї змогли вкрати дані про 632 клієнтів страховика і успішно перетворили на готівкові 74 поліса загальною вартістю 3,3 млн.

Рекордний термін, який запросила звинуваченням для фішера, - 101 рік ув'язнення за порушення законодавства, шахрайство, несанкціоноване використання кредитних карт і неправомірне використання товарних знаків (справа Дж. Бретт Гудина, США, 2006-2007 рр..).

Комітетом міністрів Ради Європи у 2001 р. була прийнята Європейська конвенція про кіберзлочинність, націлена на створення міжнародної структури для боротьби з кіберзлочинами [34].

Пасивність вітчизняних банків у розвитку карткових технологій призвела до різкого зростання шахрайств з платіжними картками. За даними Національного банку, кількість шахрайських операцій із використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, у 2012 році зроста порівняно із 2008 роком в 6,5 разів до 39,3 тисяч випадків [40].

Сьогодні банки та платіжні системи традиційно намагаються укривати реальні обсяги карткових крадіжок, з метою збереження довіри клієнтів до платіжних карток. Тому, як зазначають фахівці у сфері боротьби зі злочинами що вчиняються із використанням платіжних карток, і така статистика є значно заниженою.

Істинний обсяг шахрайських операцій з платіжними картками сьогодні відповідально оцінити ніхто не береться. Та все ж статистика НБУ чітко відображає негативну тенденцію. Така ситуація в основному пояснюється тим, що банки-члени міжнародних платіжних систем не приділяють істотної уваги захисту інформації, а також продовжують емітувати платіжні картки з магнітною стрічкою, які є вкрай незахищеними.

Національний банк України зобов'язав банки прискорити перехід на використання платіжних карток з чипами, забезпечити встановлення добових лімітів на суми і кількість операцій по отриманню готівки як на території України, так і за її межами [25].

Ріст злочинності із використанням платіжних карток був прогнозованим. В умовах фінансової кризи банкіри практично перестали розвивати цей напрямок, зосередивши зусилля на рятування своїх активів. Кількість активних платіжних карток (тобто карток, по яким реально проводились операції по оплаті товарів чи зняття готівки в банкоматах) в Україні в 2009 році скоротилось на 24,6 % – до 29,1 млн. шт. При цьому до початку 2010 року кількість карток із магнітною стрічкою складала 93 % від загальної кількості активних платіжних карток. Списувати усі проблеми на фінансову кризу зараз вже стало майже модно, однак істинні причини ситуації що склалася на ринку платіжних карток, зароджувались ще у докризовий період, коли у банків були засоби на розвиток бізнесу, а у клієнтів сучасні технології викликали живий інтерес.

Міжнародні платіжні системи у рамках боротьби із шахрайством прийняли рішення про перехід з магнітних карток на чипові ще в 2005 році.

Формально пластик із магнітною стрічкою може використовуватись паралельно із чиповими картками досить довгий період. Однак вже у 2005 році

у країнах Західної Європи було запроваджено нові правила безпеки при проведенні операцій з картками. Зокрема, вступило в силу правило про “перенесення відповідальності” – тепер за всі втрати від шахрайських операцій відповідає та сторона, яка не завершила перехід на чип. В результаті власники багатьох магазинів та ресторанів Західної Європи, остерігаючись шахраїв, відмовились обслуговувати власників традиційних магнітних карток, що і змусило банкірів вкладати серйозні кошти і швидко перейти на нові картки із чипом.

Процес переходу зайняв у європейських фінансових установ два-три роки. При цьому відбувалась не тільки заміна карток, але і повне переобладнання банкоматних і термінальних мереж. Українські ж банки весь цей час лише приглядались до нових технологій, не відчуваючи достатніх стимулів для їх розвитку. Вітчизняні банкіри продовжували емітувати картки із магнітною стрічкою, обмежившись окремими пробними проектами, в основному по випуску комбінованих (із стрічкою та чипом) платіжних карток. Як наслідок, час був безповоротно втрачений, а криза лише загострила ситуацію. Шахраї, що залишали європейські країни, змушені були звернути свою увагу на менш технологічні банківські ринки і, перш за все, на Україну, де утворилась унікальна ситуація: велика кількість випущених карток на фоні підвищеної вразливості як самих карток, так і мереж передачі даних.

Банкіри в більшості своїй погоджуються із НБУ, що впровадження чіпових карток може дозволити максимально захистити власників карток і знизити ризики шахрайства до мінімуму. Картку, що має чип, часто називають смарт-карткою (від англ. – smart – інтелектуальний).

Основною особливістю карток із чипом або смарт-карток є те, що замість (або окрім) магнітної стрічки вони мають інтегральну мікросхему. Чип-модулі містять мікроконтролер, постійну пам'ять та пам'ять із можливістю перезапису. Це дозволяє зберігати на карточці досить великий обсяг інформації та, що ще більш важливо, при необхідності її змінювати.

В результаті зазначених переваг рівень безпеки у смарткарток на порядок вищий. Чипову картку нині практично не можливо підробити. Крім того, смарткартка дозволяє проводити перевірку клієнта без відправлення запиту до фінустанови, а в деяких випадках і здійснювати транзакцію на багато бистріше (немає необхідності чекати відповідь із банку). Чип на картці не піддається дії магнітних полів, не боїться вологи, легких подряпин, і таким чином є більш надійним.

Однак головна причина, по якій банки почали випускати ці картки, високий рівень захисту даних клієнта та його грошових коштів на рахунку. Умови перевірки PIN-коду для таких карток суттєво відрізняються від процедури перевірки PIN-коду карток із магнітною стрічкою.

Крім того, чип має великий криптозахист порівняно із магнітною стрічкою, він складніший у виготовленні. Усе це значно ускладнює підробку таких карток, та робить їх виготовлення в кустарних умовах економічно не вигідним та майже неможливим. Транзакція за допомогою картки із магнітною стрічкою використовує завжди однакові ідентифікаційні дані, що передаються у банк. Тому їх можливо перехватити та виготовити підроблену платіжну картку.

Чипова ж картка працює інакше: кожна транзакція підтверджується сформованим спеціально для неї кодом, та для наступної транзакції потребує новий код. Тому використовувати дані транзакцій що вже відбулись безглуздо, а зробити дублікат чипу практично не можливо. Як результат – нині у всьому світі не зафіксовано жодного випадку шахрайства із смарт-картками.

Підсумовуючи зазначене вище, необхідно додати, що за даними МВС України кількість виявлених злочинів у сфері використання платіжних карток незмінно зростає із року в рік. Так, якщо у 2003 році було виявлено 65 злочинів вказаної категорії, то у 2012 вже більше 200.

Шахраї намагаються розробляти все нові схеми вчинення злочинів із використанням платіжних карток. Як зазначають фахівці, окрім використання так званих “скіммерів”, злочинці виготовляють та активно використовують так

звані “шиммери” – тонкі картки, які розміщують в отвір для прийняття справжніх карток. Даний пристрій дозволяє зчитати інформацію з магнітної стрічки платіжної картки [26]. На території України такі факти поки що не зареєстровані, але це не означає що такі пристрої не використовуються.

Незмінною є статистика виявлення на території України скіммінгових пристроїв. В 2007 році в органах внутрішніх було зареєстровано перший випадок виявлення так званої “накладки” на банкомат. У 2008 – 9, 2009 – 11.

Існує стандартний перелік застережень для користувачів платіжною картою:

- не передавати платіжну картку стороннім особам;
- PIN-код зберігати окремо від картки. Не записувати його на картку та не носити в гаманці;
- підключити послугу SMS-banking;
- звертати увагу на клавіатуру банкомату та картоприймач. В разі виявлення сторонніх предметів негайно телефонувати в банк;
- переписати в свій мобільний телефон номер телефону цілодобової банківської підтримки;
- по можливості прикривати долонею клавіатуру при наборі PIN-коду;
- використовувати банкомати що розташовані в людних, добре освітлених місцях.

Кримінальна відповідальність за підробку, використання та інші незаконні дії з банківськими пластиковими картками (БПК) передбачена ст. 200 КК України “Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення”. Банківські платіжні картки є одним із предметів злочинного посягання, передбачених диспозицією цієї норми.

Об’єктивна сторона злочину полягає у: підробці; придбанні; зберіганні; перевезенні; пересиланні; використанні; збуті підроблених банківських платіжних карток.

Підробкою є будь-які дії, унаслідок яких вносяться зміни до дійсної або створюється підроблена банківська платіжна картка, в результаті чого з її застосуванням можуть бути проведені незаконні (ініційовані не власником рахунка або не забезпечені наявністю грошей на банківському рахунку) перекази грошових коштів або ж доступ до інформації щодо певного банківського рахунка отримує не уповноважена на це особа.

Придбання банківських платіжних карток полягає у оплатному або безоплатному придбанні її винною особою у інших осіб. Під зберіганням розуміють знаходження карток безпосередньо у винного або в будь-якому іншому місці, де вони перебувають у розпорядженні та під контролем винного.

Перевезенням платіжних карток є її переміщення винним із використанням будь-яких транспортних засобів. Пересиланням слід вважати передачу чи спробу передачі карток іншим особам з використанням поштового зв'язку, як Укрпошти, так і інших, міжнародних служб, які надають відповідні послуги ("UPS", "TNT", "DHL" та деякі інші). Передача платіжних карток за допомогою водіїв міжміських автобусних маршрутів або провідників поїздів може також вважатися її пересиланням.

Збутом платіжних карток є її відчуження будь-яким способом: платним (шляхом продажу, обміну, використання у якості платежу) або безоплатним (дарування). При цьому особа усвідомлює, що збуває підроблений документ для його використання.

Під використанням підроблених платіжних карток слід розуміти пред'явлення їх як справжніх з метою здійснення незаконного переказу грошових коштів, незаконного доступу до інформації щодо відповідного банківського рахунка тощо. Використанням підробленої платіжної картки слід вважати також спробу отримання з її допомогою грошових коштів через банківський автомат, здійснення з її застосуванням оплати товарів чи послуг, у тому числі в мережі Інтернет, коли надаються лише реквізити картки.

При вирішенні питання щодо кваліфікації дій за придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту, використання чи збут, слід пам'ятати,

що кримінальна відповідальність встановлена лише за такі дії з підробленими БПК. Злочин, залежно від способу, є закінченим з моменту вчинення однієї із дій, перелічених у ч. 1 ст. 200 КК.

Елементом об'єктивної сторони незаконних дій з платіжними картками є спосіб вчинення злочину, зокрема: підроблення карток; використання підроблених банківських платіжних карток; неправомірного внесення змін до інформаційних баз даних з використанням комп'ютерних технологій.

Суб'єктом злочину є будь-яка осудна особа віком від 16 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Обов'язковою ознакою підробки, придбання, зберігання, перевезення, пересилання відповідних предметів закону є мета їх збуту.

Кваліфікуючими ознаками даного злочину є його вчинення:

- 1) повторно;
- 2) за попередньою змовою групою осіб.

При кваліфікації дій осіб за статтею 200 КК України слід враховувати особливості предмету, відрізнити цей злочин від інших складів злочинів, а також пам'ятати про недосконалість її чинного редакції.

Незважаючи на наявність у назві статті такого предмету як “обладнання для їх виготовлення”, у диспозиції він відсутній. Диспозиція цієї норми також не передбачає відповідальності за незаконне використання чужих платіжних карток, хоча такі випадки трапляються у практиці доволі часто.

Залежно від обставин ці дії можуть або взагалі не знайти своєї кримінально-правової оцінки або кваліфікуватися як готування чи замах до вчинення інших злочинів, зокрема, шахрайства.

Висновки до розділу 2

Основною метою створення своєї платіжної системи національного масштабу є бажання мати персональне знаряддя обігу та збільшення вартості,

що працює з національною грошовою одиницею, задля піднесення власної економіки і опирається на правову та законодавчу бази.

На нашу думку, неналежна державна підтримка національних платіжних систем породжує втрату контролю за поведінкою платіжної системи, спричиняє збитки економічній та політичній незалежності держави, а ще становить загрозу національній безпеці. А тому, розвиток та впровадження власної національної системи безготівкових розрахунків, якою є Національна система масових електронних платежів, відповідає інтересам держави.

Разом з цим, одним з важливих шляхів удосконалення організації безготівкових розрахунків є побудова Єдиної національної системи банківських карток, яка повинна сприяти збільшенню обсягів безготівкових розрахунків в Україні, акумулюванню фінансових ресурсів. Суб'єктам господарської діяльності України можна порекомендувати погоджуватися на розрахунки за акредитивними листами лише за умови, якщо акредитивні листи виписуватимуться банками-кореспондентами Національного банку України та іншими відомими іноземними банками, платоспроможність яких не викликає сумніву, а також з урахуванням того, що така форма розрахунків здійснюватиметься обома сторонами за принципами взаємності. В іншому випадку акредитивні листи відповідають документарним акредитивам.

Проблеми розвитку банківських технологій в наших умовах являють собою замкнуте коло. У банкірів та торговців відсутня мотивація до встановлення банкоматів і терміналів для карток, що не отримали визнання покупців, в той час, як це визнання виникає лише в тому випадку, коли люди зможуть розраховуватись більш технологічними картками при оплаті товарів і послуг та безперешкодно отримувати кошти з банкоматів. Таким чином, оцінюючи перспективи карткових технологій, можливо стверджувати що в Україні нові проекти міжнародних платіжних систем з'являться не скоро. І не тільки по причині фінансової кризи та бажання економити, а тому що більшість прогресивних управлінських рішень без зобов'язання або активного просування в нашій країні частіше всього приречені на невдачу.

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОПЕРАЦІЙ З БАНКІВСЬКИХ ПЛАТІЖНИХ КАРТКАМИ

3.1. Зарубіжний досвід операцій з платіжними картками та можливості його використання в Україні

Платіжні карти, за загальним переконанням, відносяться до сучасних фінансових інструментів, які полегшують економічний обмін, роблячи його більш зручним, швидким і менш витратним. У другій половині ХХ в. у всьому світі відбувалося стрімке розширення безготівкових розрахунків, у тому числі здійснюваних за допомогою банківських карт.

Національні системи безготівкових розрахунків створені та функціонують в багатьох країнах світу. У Франції діє „Cartes Bancaires”, в Бельгії – „Bancontact”, в Португалії – „Dankort” та „Danmont”, в Австрії – „Quick” та „Bankomat”, в Португалії – „Multibanco”, в Іспанії – „Tarjeta 6000” та „Sistema 4B”, у Великобританії – „Switch”, у Норвегії – „Bankort” і т. д. [38, 55].

Незважаючи на їх зростаючу значущість для світової економіки, рівень проникнення платіжних карт значимо варіює від однієї країни до іншої. Так, за даними Банку міжнародних розрахунків, у 2010 р. найбільша кількість карт з платіжною функцією в розрахунку на одного жителя спостерігається в Кореї (4,95), у США (3,69) і в Сінгапурі (3,42), а найменше – в Індії (0,21) і в Саудівській Аравії (0,44) [43].

За свідченнями Центрального європейського банку, в 2011 р. в Європейському союзі банківські картки поширені найбільше в Фінляндії, Нідерландах, у Франції і в Люксембурзі, а найменше – у Греції і Італії.

Що стосується Росії, то не можна сказати, що платіжні карти тут широко поширені. За даним показником Росія (0,96) знаходиться на одному рівні з Мексикою (0,90) та Італією (1,17).

Відзначимо, що в 2010 р. найбільша кількість трансакцій за допомогою платіжних карток у розрахунку на одного жителя відбуваються в США (211,3). За ними йдуть Канада (200,9), Швеція (195,9) і Австралія (172,2). Мінімальної значення даного показника характерні для Китаю (3,2), Індії (4,0), Росії (7,1) і Мексики (9,2). Цей розрив зберігається на протязі останніх п'яти років (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Кількість угод, здійснених за допомогою платіжних карт, в розрахунку на одного жителя в 2006-2010 рр.

Країни	Роки				
	2006	2007	2008	2009	2010
Австралія	125,4	134,8	146,5	157,5	172,2
Бельгія	75,6	81,1	87,2	92,4	97,7
Бразилія	17,6	20,7	24,6	26,8	32,7
Канада	167,7	176,7	188,8	194,6	200,9
Китай	0,8	1,3	2,0	2,6	3,6
Франція	88,9	96,6	102,3	107,6	114,3
Німеччина	29,6	26,1	28,2	30,0	32,8
Індія	1,3	1,8	2,4	3,2	4,0
Італія	21,2	22,6	23,5	24,6	25,0
Японія	35,7	39,3	40,9	—	—
Корея	68,4	79,0	97,2	118,7	145,1
Мексика	5,6	6,9	7,7	7,9	9,3
Нідерланди	94,8	103,3	113,7	124,7	137,7
Росія	1,6	2,5	3,6	4,8	7,1
Саудівська Аравія	29,4	30,3	38,5	40,0	44,5
Сінгапур	35,1	36,9	37,7	41,1	40,0
Швеція	131,2	146,2	176,5	181,7	195,9
Швейцарія	53,7	57,6	62,9	67,1	71,3
Великобританія	111,0	118,1	123,7	132,5	—
США	161,9	178,3	190,7	198,0	211,3

Джерело: Банк міжнародних розрахунків

Іншим важливим показником, що свідчить про поширення банківських карт, виступає той факт, наскільки наявна інфраструктура дозволяє населенню ними розплачуватися. Найбільша кількість POS-терміналів на 1 млн жителів налічується в Австралії (31621), а найменше – в Індії (497). Росія за цим показником (3040) порівнянна з Саудівською Аравією (2921) і з Мексикою (4467).

Що стосується вартісних показників, то в 2010 р. найбільша вартість трансакцій, здійснених за допомогою платіжних карт, у розрахунку на одного жителя (дол. США, значення за рік) спостерігається в Австралії (15055), в Канаді (13 734) і в США (11 970). Наприкінці даного списку знову значаться Мексика (491), Росія (432) і Індія (223) (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Вартість угод, здійснених за допомогою платіжних карт, в розрахунку на одного жителя в 2006-2010 рр.,

дол. США, значення показника за рік

Країни	Роки				
	2006	2007	2008	2009	2010
Австралія	9 221	11 249	12 464	12 253	15 055
Бельгія	5 347	6 282	7 195	7 057	7 117
Бразилія	542	746	957	1 012	1 476
Канада	10 354	11 927	13 011	11 966	13 734
Китай	184	308	436	755	1 149
Франція	5 616	6 683	7 590	7 343	7 430
Німеччина	2 485	2 387	2 694	2 648	2 740
Індія	68	108	140	167	223
Італія	2 569	2 996	2 878	2 732	2 643
Японія	2 393	2 628	3 271	—	—
Корея	6 316	7 475	7 357	6 767	8 209
Мексика	332	399	450	402	491
Нідерланди	5 734	6 717	7 734	7 354	7 424
Росія	103	180	330	278	432
Саудівська Аравія	3 428	3 723	4 451	4 676	5 227
Сінгапур	4 750	5 813	6 740	6 672	8 017
Швеція	—	—	—	875	1 111
Швейцарія	8 118	9 913	11 366	9 957	11 664
Великобританія	10 431	12 438	12 182	10 646	—
США	9 929	10 887	11 452	11 013	11 970

Джерело: Банк міжнародних розрахунків

Найвище значення середньої вартості операцій, що здійснюються при допомогою банківських карт (в дол США, значення за рік), в 2010 р. характерале для Китаю (317,7), Сінгапуру (200,4) і Швейцарії (145,8), а найбільш нижче – для Бразилії (45,1), Мексики (52,6) і для Південної Африки (54,7). Для порівняння: значення даного показника для США становило 56,7,

для Канади - 68,4, для Швеції - 59,5, для Австралії - 87,4, для Індії - 56,0, для Росії - 60,9 і для Мексики - 52,6.

Платіжні системи виступають основними координаторами функціонування двосторонніх ринків платіжних карт. Вони встановлюють загальні правила роботи для членів їх мережі, налагоджують процес взаємодії між ними, управляють брендами, розробляють продукти та інше. Деякі з правил, визначених платіжними системами, фіксуються в умовах договорів, що укладаються між банками-емітентами та утримувачами карт, а також між еквайєрами і торгово-сервісними підприємствами [43].

Прийнято виділяти як мінімум чотири правила, відповідно до яких функціонують ринки платіжних систем [51]. Так, правило 1 – Еквайринг повинен супроводжуватися випуском карт (no acquiring without issuing). Від кредитної організації, що надає послуги еквайрингу, очікується активність і у сфері випуску карт. Вважається, що дане правило дозволяє підтримувати баланс на двосторонньому ринку, врівноважуючи кількість емітентів і еквайєрів. Правило 2 – всі без винятку банківські карти повинні обслуговуватися (Honour all cards). Дане правило наказує торгово-сервісним підприємствам працювати з усіма типами картами та брендами платіжної системи незалежно від будь-яких причин.

Правило 3. – ніяких додаткових зборів (no surcharging). Це правило не дозволяє торгово-сервісним підприємствам проводити диференційовану цінову політику на підставі того, що різні інструменти платежу припускають різні витрати їх обслуговування.

Правило 4. – це правило дуальності / ексклюзивності (duality / exclusivity), згідно з яким банку дозволяється випускати кредитні карти одночасно двох платіжних систем – Visa і MasterCard, однак поряд з цим може заборонятися випускати кредитні картки інших платіжних систем, наприклад AmEx і Discover.

Вищевказані правила зазвичай практикуються міжнародними платіжними системами, набагато рідше до них вдаються національні платіжні системи.

Також, встановлюється міжнародною платіжними системами правила на ринках банківських карт привернули увагу з боку громадськості, адміністративних і судових органів у багатьох країнах. Більше того, в деяких державах вже прийняті заходи з їх регулювання.

Наприклад, за підсумками розслідування на початку 2000-х рр.. Європейська комісія прийшла до висновку, що правило про обов'язкове супроводження еквайрингу випуском карт не несе загрози конкуренції. Однак в середині 2000-х рр.. воно опинилося під заборонаю: з 2005 р. Visa і MasterCard перестали застосовувати його на території ЄС [43].

Втім, на практиці більшість кредитних організацій без жодного примусу надають послуги еквайрингу поряд з випуском карт. Як правило, це зобов'язує торгово-сервісні підприємства працювати з усіма продуктами та брендами платіжної системи, актуально для міжнародних платіжних систем, що працюють з великою кількістю продуктів і брендів. У той час як національні платіжні системи зазвичай пропонують обмежену кількість продуктів, а тому не відчують у ньому особливої потреби.

Правило про відсутність додаткових зборів є одним з найбільш дискусійних. До нього прикута пильна увага з боку суспільства і регулюючих органів, оскільки в ньому бачиться джерело можливого соціального напруження. Вважається, що дане правило обмежує ринкові свободи торгово-сервісних підприємств у відношенні диференціації цін на продукцію і послуги на тій підставі, що різні засоби платежу припускають різні витрати. Однак питання про те, які ці витрати у торгово-сервісних підприємств на практиці, є не настільки простим [10, 30]. Наприклад, на російському сайті Visa міститься не зовсім зрозуміле твердження про те, що безготівкові платежі обходяться дешевше, ніж готівка, оскільки дозволяють скоротити витрати на забезпечення безпеки і при їх транспортуванні [41].

В Індії прийшли до висновку, що для банку вартість операції, досконалої за допомогою дебетової карти в роздробі, в 10 разів нижче, ніж отримання споживачем готівкових грошей у банківській касі [27]. У США торгово-сервісні

підприємства стверджують, що обслуговування трансакційних по кредитній карті їм обходиться в 6 разів дорожче, ніж за готівкові гроші, і в 2 рази дорожче, ніж за дебетовою карті з ПНН-кодом [44].

Згідно з австралійським дослідженням, покупки за готівку проводяться торгово-сервісним підприємствам дешевше тільки в тому випадку, якщо їх вартість не перевищує 100 дол. Коли ж мова йде про середню вартість роздрібних покупок (від 100 до 500 дол), обслуговування дебетової картки національної платіжної системи EFTPOS опиняється за помітно меншими витратним, ніж обслуговування готівкових грошей і кредитних карт (табл. 3.3) [47].

Таблиця 3.3

Порівняльні дані про утримання в обслуговуванні готівкових безготівкових платежів

(дол. на одну трансакцію, включені тільки виробничі витрати)

Розмір трансакцій, дол. США	Кредитні карти		EFTPOS	Готівкові кошти	
	Тільки з платіжною функцією	Багатофункціональні		Підхід 1	Підхід 2
10	0,80	0,88	0,50	0,28	0,33
20	0,82	0,96	0,50	0,35	0,35
50	0,86	1,20	0,52	0,54	0,42
100	0,94	1,59	0,54	0,87	0,53
200	1,10	2,39	0,59	н/д	0,75
500	1,57	4,76	0,73	н/д	1,42

Існує мало не загальна переконаність у тому, що відсутність можливості у торгово-сервісних підприємств диференціювати ціни призводить до зростання загального рівня цін. Вважається, що в такій ситуації торгово-сервісні підприємства перекладають витрати з прийому та обслуговуванню безготівкових платежів на всіх споживачів: і на тих, хто розплачується за покупки кредитними картами, і на тих, хто використовує готівкові гроші [44].

Обговорюване правило діє в Канаді, США, Данії, Мексиці та Швеції. У свою чергу, в Австралії, Великобританії, Нідерландах та Іспанії (для MasterCard) воно не працює; в цих країнах торгово-сервісним підприємствам

дозволено встановлювати різні ціни в залежності від обраного способу оплати [51].

З ініціативи Європейської системи центральних банків було проведено дослідження центральних банків в 27 європейських країнах. Виявилося, що в 14 з них правило про заборону стягування додаткових зборів застосовується, а в 13 країнах – ні. Стверджується, що у всіх країнах, де це правило діє, не існує обмежень щодо розміру самих зборів, але при цьому від торгово-сервісних підприємств потрібно, щоб вони повідомляли про них споживачам [43].

У багатьох країнах дію даного правила обмежено сегментом ринку або типом підприємства. Наприклад, в країнах, де воно заборонено, авіаперевізникам і малим підприємствам часто дозволяється стягувати зі споживачів, розплачуються банківськими картами, додаткові збори. Досить часто вони практикуються у сфері онлайн-продажів, в офлайн вони менш поширені.

У даному контексті цікавим є досвід Австралії. У 2003 р. торгово-сервісним підприємствам у цій країні дозволили встановлювати диференційовані ціни залежно від засобу платежу. Виявилося, що з 2005 по 2011 р. близько 30% торговельно-сервісних підприємств стали стягувати додаткові збори з споживачів, які оплачують товари кредитними картами. З них дуже великі торгові підприємства вдаються до даної практики помітно частіше (до 47%). У свою чергу, відзначається і відповідна реакція споживачів. Згідно з дослідженням споживачів Резервного банку Австралії, майже половина опитаних власників кредитних карт заявили, що вважають за краще не розплачуватися кредитними картами, якщо необхідно за це заплатити додатково [48]; замість цього вони або йдуть в інший магазин, або вибирають інший засіб оплати (дебетову картку або готівку).

У 2011 р. Резервний банк Австралії і підзвітна йому Управління з контролю над платіжними системами (Payments System Board) провели ряд консультацій про внесення поправок до регулятивну практику, що дозволяє торгово-сервісним підприємствам стягувати додаткові збори.

Тому сприяли дві обставини. По-перше, виникло підозра, що можливість диференціації цін призводить до їх завищення. Складно контролювати торгово-сервісні підприємства щодо того, яким чином вони встановлюють ціни: відповідно з витратами на обслуговування кредитних карт або вище. Практика диференціації цін локалізується в окремих сегментах, де вона найлегше реалізувати, наприклад в онлайн-продажах.

По-друге, з'явилися докази того, що торговельно-сервісні підприємства встановлюють націнки для різних карт різних платіжних систем на одному рівні, тобто незалежно від витрат по цих картах. Такий ефект виникає через те, що торгово-сервісні підприємства схильні дотримуватися простих схем ціноутворення.

У зв'язку з цим Управління з контролю над платіжними системами ініціювало обговорення з метою дозволити платіжним системам контролювати степінь торгових націнок і спонукати еквайерів до роз'яснення торгово-сервісним підприємствам, яким чином диференціювати націнки в залежності від типу та виду платіжних карт [48].

Торгова поступка представляє собою суму, яку платять торгово-сервісні підприємства за послуги еквайрингу. Торгова поступка може розраховуватися як: процент від вартості чиненої трансакції, фіксована сума або їх комбінація (фіксована сума + відсоток). Структура торговельної поступки часто утворена: комісією еквайєру за обслуговування, міжбанківської комісією, яку перераховує еквайєр емітентівту, а також комісією, яку емітенти платіжних карт і еквайєри платять оператору платіжної системи за авторизацію (рис. 3.1).

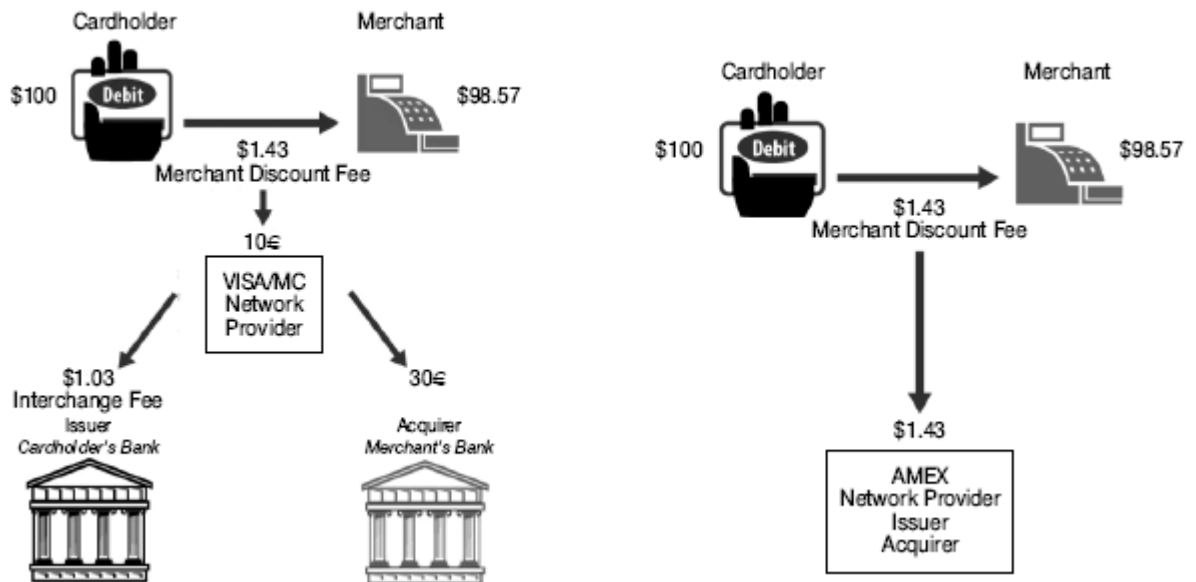

Рис. 3.1. Схема розподілу торгової поступки між учасниками мережі платіжної системи в сегменті дебетових карт в США

Однією з найвагоміших складових торгової поступки, як правило, є міжбанківська комісія. Необхідно відзначити, що рівень торговельної поступки помітно різниться в залежності від типу платіжних систем.

У порівнянні з національними платіжними системами міжнародні платіжні системи не лише працюють з великою кількістю брендів і типів карт, але і встановлюють більш високі ціни для учасників мережі. На додаток, обслуговування кредитних карт нерідко обходиться дорожче, ніж дебетових карт. Однією з причин тому служить необхідність у субсидуванні кредиту.

Торгова поступка для кредитних карт зазвичай виражається процентом, що стягуються від вартості покупки, а для дебетових карт - фіксувати сумою, яку платять торгово-сервісні підприємства з кожної транзакції незалежно від її вартісного обсягу.

Досить складно розмір торговельної поступки піддається і міжнародному порівнянню. На основі наявних даних можна сказати, що середньозважені ставки по кредитних картах, спостережувані під Франції, Іспанії та Австралії, на поточний момент вважаються самими низькими (0,7-0,8%).

Середній рівень торговельної поступки характерний для таких країн, як Італія, Великобританія, Німеччина та Індія (1,3-1,5%). До країн, де існують високі торгові поступки по кредитних картах, можна віднести Канаду, США, Швейцарію та Португалію (2,0-2,8%). Російські ставки торгової поступки ближче до максимального рівня.

Що стосується дебетових карт, то відомо, що в Європі середній розмір торговельної поступки становить 0,59%. У деяких країнах, наприклад в Норвегії, вона взагалі дорівнює нулю. Досить низькі рівні торговельних поступок спостерігаються у Швейцарії (0,2%) і в Німеччині (0,3%), середні – у Великобританії (0,6%), у Франції (0,6%), в Італії (0,8%) та Іспанії (0,8%), а досить високі – у Греції (1,8%) та Польщі (1,8%).

Незважаючи на декларування платіжними системами різних міжбанківських ставок для своїх продуктів і брендів, еквайери демонструють тенденцію до стягування з торгово-сервісних підприємств комісії відповідно до універсальної ставки. Дана практика отримала назву «змішування» (blending); вона передбачає, що еквайери за прийняття різних платіжних карт в рамках однієї системи (наприклад, дебетових і кредитних карт Visa) і за прийняття платіжних карт, що належать різним платіжним системам (наприклад, Visa і MasterCard), що встановлюють для торгово-сервісних підприємств однакову ставку [46].

Європейська комісія, бажаючи призупинити подібну практику і підвищити прозорість у функціонуванні ринків платіжних карт, зробила ряд відповідних заходів. У тому числі з платіжними системами Visa і MasterCard була досягнута угода про введення не змішаних ставок торгової поступки, розрахованих за методом формування цін в умовах невиконання зобов'язань (default pricing method):

- з 1 січня 2010 р. вони повинні були зобов'язати всіх еквайерів розроблені пропозиції щодо незмішаним ставками торгової комісії і за запитом надавати їх торгово-сервісним підприємствам;

- до 31 грудня 2010 вони повинні були зобов'язати всіх еквайєрів за замовчуванням пропонувати торгово-сервісним підприємствам незмішані ставки торгової комісії, за винятком тих підприємств, які бажають працювати за змішаною торговою уступки.

Передбачається, що нововведення допоможе торгово-сервісним підприємствам краще зрозуміти механізм ціноутворення і ефективно порівнювати пропозиції різних платіжних систем. На додаток відзначимо, що це обмеження не поширюватиметься на країни, де національні платіжні системи займають вагомую позицію (наприклад, Бельгія, Данія, Франція, Німеччина, Ірландія, Італія, Нідерланди, Португалія та Іспанія), а там, де частка ринку міжнародних платіжних систем висока, діють незмішані ставки. Більше того, від нього звільняються деякі види поза магазинної торгівлі: онлайн, поштові продажі і замовлення по телефону. Головним чином воно вводиться для тих країн і сегментів, де домінують міжнародні системи (наприклад, Великобританія) [49].

Важливо відзначити, що в різних країнах практикуються різні підходи до обчислення торгової поступки як такої. Вона може включати можливі витрати: на оплату послуг еквайєрів, обладнання для прийняття платіжних карт, витрати на обробку трансакції і т.д.

Великі торгові підприємства купують обладнання на власну відповідальність, орендують його у банків, а десь банки закладають його вартість у відсоток торгової поступки. В одних країнах елементи, з яких складається торгова поступка, відомі торговельно-сервісним підприємствам, а в інших – ні. В одних країнах структура торгової поступки є гнучкою (наприклад у США), а в інших країнах торгово-сервісні підприємства змушені оплачувати пакет послуг еквайрингу, не маючи можливості обговорювати його окремі складові (наприклад, країни ЄС).

Консалтингова компанія PSE Consulting, посилаючись на дані своїх досліджень, наводить аргументи на користь того, що «розв'язування» ділових елементів торгової комісії може призвести не до зниження її середнього рівня,

а, навпаки, до збільшення. Як приклад приводяться США, де еквайєри беруть плату за різні послуги, які представляють торгово-сервісним підприємствам, окремо. При цьому відомо, що в США еквайєри витягують більш високий сукупний дохід з трансакцій, ніж аналогічні кредитні організації в Європе. На цій підставі висловлюються побоювання, що подібним регулюванням Європейська комісія відкриває еквайєром нові можливості для маніпулювання цінами на окремі елементи торгової поступки, а значить, і для максимізації їх сукупного доходу. До того ж за даних обставин комісія за обробку трансакції виявиться головним інструментом конкурентної боротьби в поле еквайрингу.

В додаток нове регулювання, спрямоване на підвищення прозорості, помітно ускладнить процес звітності для торгово-сервісних підприємств, зажадає введення нового програмного забезпечення, викличе труднощі в комунікації і інші. Наприклад, в США існує понад 200 видів і рівнів міжбанківських комісій, які змушують торгово-сервісні підприємства вкладатися у вдосконалення їх інформаційних технологій, щоб коректно вести облік по кожній трансакції [49].

До факторів, що обумовлює високий розмір торговельної поступки на макрорівні, зазвичай відносять такі:

1) низька поширеність практики здійснення покупок за допомогою платіжних карт у торгово-сервісних підприємствах, тобто відсутність можливості працювати на ринку за принципом економії від масштабу, яке викликане наступними причинами:

- a) невелике число жителів у тій чи іншій країні;
- b) низька забезпеченість населення платіжними картами;
- c) небажання і (або) відсутність звички у населення розплачуватися платіжними картами в торгово-сервісних підприємствах;
- d) нерозвиненість інфраструктури торгово-сервісних підприємств для прийому платіжних карток;

2) рівень конкуренції між платіжними системами і на ринку еквайрингових послуг;

- 3) структура і розмір комісії, яку платять власники карток їх емітентам;
- 4) рівень шахрайства з платіжними картами в тій чи іншій стране.

Серед умов, що пояснюють відмінності в рівні торгової поступки на мікрорівні, виділяють наступні:

- 1) тип торгово-сервісного підприємства;
- 2) оборот торгово-сервісного підприємства;
- 3) місце трансакції;
- 4) товарний знак на карті;
- 5) характер відносин між торгово-сервісним підприємством і банком-еквайром;
- 6) послуги, що надаються торгово-сервісному підприємству банком-еквайером;
- 7) стратегічні пріоритети банку-еквайра.

Згідно з найбільш поширеною точкою зору, «міжбанківська комісія являє собою механізм ринкового балансу, за допомогою якого витрати емітента покривається еквайером» [43]. Дослідники платіжних системи активно підкреслюють, що міжбанківська комісія відображає комісійні платежі між двома типами учасників – між емітентами та еквайерами, а самі платіжні системи не отримують від неї доход [35].

У більшості країн розмір міжбанківської комісії встановлюється платіжною системою. При цьому важливо відзначити, що в одних країнах він визначається централізовано, тобто адміністративним органом платіжних системи, а в інших – на колективній основі, тобто за участю членів системи. Існують і альтернативні варіанти. Наприклад, в Мексиці міжбанківська комісія регулюється членами Асоціації мексиканських банкірів; в Швеції її розмір встановлюється шляхом прямих переговорів між емітентами та еквайерами. У Данії рівень міжбанківської комісії збігається з рівнем торговельної поступки, для якої встановлено верхню межу. В Австралії регулюванням міжбанківській комісії займається Центральний банк [50].

Існує кілька типів міжбанківської комісії. У найзагальнішому вигляді можна виділити двосторонню і багатосторонню міжбанківську комісію. У першому випадку її рівень обумовлений переговорами між двома учасниками, а в другому – він є результатом колективної угоди, яка стосується для всіх членів системи. Також типи міжбанківської комісії класифікуються на основі критерію трансакції: локальні, регіональні та трансграничні [45].

Міжбанківська комісія може розраховуватися як фіксована сума, як відсоток від вартості покупки або як їх комбінація. Рівень міжбанківської комісії, як правило, переглядається щорічно або два рази на рік платіжною системою. Відомі також приклади, коли платіжних системи працюють з нульовою міжбанківській комісією. У 2006 р. таких національних платіжних систем, що працюють без міжбанківській комісії, налічувалося як мінімум п'ять: у Данії (Dankort), у Фінляндія, Нідерландах і Люксембурзі (Bancomat) і в Канаде.

Так, у Фінляндії ще в 1980-х рр.. за сприяння Асоціації фінських банків було прийнято угоду про нульовий міжбанківської комісії для дебетових карт в рамках національних платіжних систем [28].

Як вже згадувалося вище, міжбанківська комісія складає більшу частину в загальній вартості обслуговування торгово-сервісних підприємств для еквайерів. Тому торгово-сервісні компанії зацікавлені в тому, щоб знати точний рівень міжбанківської комісії та була забезпечена прозорість її розрахунку. У більшості ж країн світу міжбанківська комісія невідома торговим підприємствам. Представники платіжних систем стверджують, що торговельним підприємствам немає потреби знати рівень міжбанківської комісії, оскільки вона є лише внутрішньою справою учасників мережі. Проте є винятки, серед яких – Італія, Іспанія та Ірландія. У свою чергу, у Франції в простішому доступі знаходиться формула розрахунку, але не сама величина міжбанківської комісії, оскільки остання варіюється від банку до банку. Під тиском Європейської комісії в 2004 р. Visa Europe почала публікувати

інформацію про діючі ставки міжбанківської комісії для трансграничних платежів, а через п'ять років до неї приєднався і MasterCard.

Що стосується структури міжбанківської комісії, то вона, як правило, включає кілька елементів, у тому числі:

- a) витрати на обробку трансакції (кліринг, розрахунок, звітність та інші);
- b) витрати на забезпечення гарантії платежу для торгово-сервісних підприємств;
- c) розмір можливих збитків, пов'язаних з шахрайськими операціями і обманом власників карток;
- d) витрати, пов'язані з субсидуванням кредиту (тільки для кредитних карт).

Європейська система центральних банків провела дослідження міжбанківської комісії і прийшла до висновку про те, що в Європейському союзі немає гармонізованої та уніфікованої системи щодо міжбанківської комісії. Вибір типу, структура і рівень міжбанківської комісії варіюються і залежать від багатьох факторів. У європейських країнах рівень міжбанківської комісії розрізняється суттєво.

Відомо, що середній рівень міжбанківської комісії для карти Visa з EMV чіпом по Європі становить 0,72%, а для карти системи MasterCard – 0,89%. Найвищі в Європі ставки спостерігаються в Польщі: для карти Visa – 1,6%, для карти MasterCard – 1,5%. У рамках системи MasterCard найнижчий рівень ставки зафіксований у Франції – 0,67%, а в рамках системи Visa – у Фінляндії (0,19%), Бельгії, Швеції, Угорщині і на Мальті (0,21%) [7].

У багатьох країнах локальні платіжні системи встановлюють особистий рівень міжбанківської комісії залежно від сектора економіки, типу платіжної карти (дебетова, кредитна) і типу трансакції (Паперова, електронна або комбінована). Це роблять, наприклад, в Данії, у Німеччині, на Мальті, в Румунії, в Португалії та Словенії. Зазвичай рівень міжбанківської комісії нижче для торгових мереж, які володіють більшою переговорною силою [15].

Іншими факторами, які також можуть впливати на рівень міжбанківської комісії, є:

а) технології, що використовуються для проведення трансакції (при допомозі чипової карти або карти з магнітною смугою, електронного POS-терміналу або імпрінтера);

б) спосіб торгівлі (оффлайн, інтернет-продажу, замовлення по телефону і інш.).

Передбачається, що міжбанківська комісія для онлайн-торгівлі, нічних клубів, ігрових залів та інших подібних секторів помітно вище в силу того, що в них комерційна діяльність пов'язана з більш високим рівнем ризику.

У деяких країнах розроблено альтернативи міжбанківській комісії. До них належать:

1) ексклюзивний еквайер (single acquirer). У рамках такої платіжної системи банки виконують виключно роль емітентів, не отримуючи при цьому доходи від кожної зробленої трансакції за випущеними ними картками, а послуги еквайрингу надає процесінгова компанія, робота одночасно з більшістю учасників мережі. В даний час подібну систему можна зустріти в Бельгії, де Atos Worldline на ексклюзивних підставах займається еквайрингом;

2) перерахування комісії торгово-сервісними підприємствами напряму банку-емітенту (directfee). У рамках такого роду платіжної системи збір операцій здійснюється процесінговою компанією, платіжна гарантія забезпечується банком-емітентом, а банк-еквайер займається клірингом трансакцій на заключному етапі їх проведення. Прикладом служить діюча в Німеччині національна платіжна система Girocard;

3) схема збалансованої участі (balanced participation). Передбачається рівність часток банків-емітентів і банків-еквайєрів, які перебували у мережі цієї чи іншої платіжної системи. Чистим ефектом такого механізму є нульова міжбанківська комісія. Подібна платіжна система раніше існувала у Фінляндії – Pankikkortti.

Зазначені альтернативи дозволяють досягнути подібних ефектів без міжбанківської комісії як такої, хоча на практиці вони поки зустрічаються лише в окремих випадках.

Важливо розглянути світовий досвід щодо стимулювання населення до використання платіжних карт. У Китаї зобов'язали всі бюджетні організації, великі і середні підприємства перераховувати заробітну плату співробітникам на банківські карти. У 2002 р. в США була введена електронна система платежі, через яку всі штати зобов'язані виплачувати федеральні платежі на харчування.

У свою чергу, одержувачі цих платежів можуть користуватися спеціальними картами, схожими за своїми функціями з дебетовими картами, в спеціально обладнаних місцях (в супермаркетах та ін.) У 1997 р. у Великобританії запустили програму «Державна закупівельна карта », яка дозволяє державним службовцям робити закупівлі безпосередньо у постачальників товарів і послуг за допомогою спеціальних закупівельних і транспортних карт. Крім того, у Великобританії діє одна з кращих систем по захисту власників кредитних карт від шахрайства та обману. Згідно із Законом про захист прав споживачів у сфері кредитування, власникам кредитних карт дозволяється оскаржувати трансакцію у емітента карти і пред'являти претензію торговій точці в випадку, якщо остання надає недостовірну інформацію і порушує умови договору. До того ж власники кредитних карт не несуть відповідальності перед банком-емітентом за несанкціоноване використання їх карт третіми особами.

У Фінляндії у свій час діяли знижки на автозаправних станціях для споживачів, що розплачуються банківськими картами. Отож, у світовій практиці використовується безліч стимулюючих інструментів.

Таким чином, уряди багатьох країн прагнуть розширити сферу безготівкових платежів і роблять це з різних причин. Фінансові потоки в цій сфері легше контролювати, вони динамічніші, а дебетові платежі обходяться помітно дешевше, ніж готівка платежі. Приймаються комплексні заходи щодо розширення мережі прийому платіжних карт у торгівлі, заходи щодо стимулювання покупців до скоєння операцій за допомогою платіжних карт, а також спрямовані на вдосконалення механізмів функціонування самого ринку.

3.2. Розвиток інтернет-еквайрингу платіжних карт

Економічна система в Інтернет-просторі включає в себе продавців і покупців товарів і послуг. При їх взаємодії виникає питання про розрахунки з урахуванням особливостей дистанційного продажу. На ранніх етапах розвитку фінансової індустрії в мережі оплата проводилася традиційними способами: за готівку або з використанням однієї з форм безготівкових розрахунків, накладений платіж через пошту.

Однак оплата готівкою вимагала від продавця і покупця знаходити можливість для зустрічі та передачі грошей. Безготівкова оплата також була незручна, оскільки проводилася у тривалі терміни (до 5 днів), а оплата товарів за іноземну валюту викликала ще більше труднощів. Для вирішення цих проблем у фінансовій системі були випробувані і впроваджені різні способи оплати, які не потребують безпосередньої зустрічі продавців і покупців.

Нові розрахункові системи володіли безсумнівними перевагами по порівнянні з безготівковими формами розрахунків у швидкості, зручності і, найчастіше, анонімності. Серед найпоширеніших, на даний момент, способів оплати товарів і послуг в мережі можна виділити розрахунки з використанням платіжних карт, оплату через мережеві платіжні системи електронної валютою, платежі з рахунку мобільного телефону шляхом СМС і розрахунки за допомогою терміналів самообслуговування. На сайтах інтернет-магазинів, як правило, представлено кілька варіантів оплати, щоб покупець міг вибрати для себе найбільш прийнятний і зручний. Оплата покупок на сайтах вимагає від покупця попередніх дій по оформленні банківської карти (і її поповненню, якщо картка не кредитна), відкриттю рахунку в електронній платіжній системі і зарахуванні на неї коштів, а також мобільного телефону залишком на рахунок (якщо оплату планується проводити за допомогою відправки СМС-повідомлень). Як правило, ці пристрої вже є невід'ємним атрибутом сучасної фінансово грамотної людини. Однак історично оплати в Інтернеті почалися

використання платіжних карт і в даний час банківські картки визнаються самим звичним і доступним інструментом оплати.

У розвитку карткової індустрії зацікавлені всі економічні суб'єктів незалежно від сфери діяльності. Для держави та її органів вона дозволяє забезпечити підвищення прозорості фінансових операцій і зростання податкових надходжень, а також істотно знижує витрати, пов'язаний з обслуговуванням готівкового грошового обороту. Крім того, активізація розрахунків банківськими картами веде до збільшення обсягу грошових коштів, залучених у банківську сферу, і кредитних можливостей банків. Для споживачів платіжна карта ще один інструмент розрахунків, з кожним роком, що набуває все нові функції.

Процедура еквайрингу представляє собою діяльність кредитної організації, що включає розрахунки з підприємствами торгівлі та сервісу за операціями, вчиняються з використанням банківських карт [19]. Це визначення повною мірою може бути застосовано і до еквайрингу платіжних карт в мережеских магазинах. В якості учасників платіжної операції по карті мережі можна виділити самого клієнта, Інтернет-магазин (або інший сайт, що приймає до оплати платіжних карти), банк-емітент платіжної карти, банк-еквайєр, розрахунковий банк і процесинговий центр.

В якості додаткового учасника розрахункової операції можна виділити посередника (сервіс-провайдера), в основні завдання якого входить [37]:

- Надання віртуального терміналу – програми для авторизації платежів через мережу Internet в режимі реального часу, яка встановлюється на комп'ютер інтернет-магазину або офлайн-магазину і дозволяє клієнтам проводити платежі по телефону, факсом або електронною поштою;
- Фрод-моніторинг – набір методів запобігання шахрайства, включаючи: аутентифікацію користувача платіжної карти (Verified by Visa і MasterCard SecureCode);

- Формування авторизаційного запиту або передача файлу фінансових транзакцій еквайєру для подальшого проведення взаєморозрахунків;
- Формування зворотних платежів;
- Забезпечення інструментів виявлення і захисту від шахрайства.

Таким чином, в процесі проведення однієї операції задіяно доволі багато учасників, що не впливає на швидкість проведення транзакції (як правило, вона складає всього кілька секунд).

Для користувача проведення операції видається ще більш пропростими, оскільки його не зачіпають розрахунки між учасниками системи. Покупець заходить на сайт в інтернеті; вибирає товар чи послугу, яку хоче оплатити; вибирає спосіб оплати карткою; вводить дані пластикової карти: ім'я (в латинській транскрипції), номер карти і підтверджуючий код на оборотній стороні картки; підтверджує платіж кнопкою оплати (списання з карти проходить онлайн), чим і завершує покупку.

Послуги Інтернет-еквайрингу надаються в даний час багатьма кредитними організаціями України. При виборі банку-партнера по еквайрингу мережевому магазину слід враховувати не тільки розмір комісії, яка може виражатися у відсотках від суми угоди і (або) у фіксованій сумі за кожний успішно проведений платіж, а й такі фактори, як:

- Плата за підключення (частина банків-еквайєрів не застосовуються цю комісію для стимулювання просування послуг інтернет-еквайрингу);
- Необхідність внесення деякої суми грошей для забезпечення розрахунків (депонування суми на рахунку продавця для забезпечення виконання всіх організацією);
- Наявність обмежень на величину одиничної транзакції і кількість операцій на день;
- Перелік платіжних карт, обслуговуваних еквайєром (більшість кредитних організацій приймає оплату банківськими картами VISA і MasterCard, як додатково може організувати обслуговування

карток платіжних систем American Express, Diners Club і деяких інших);

- Перелік країн, в яких можливе проведення операції Інтернет-еквайрингу.

Формально послуги Інтернет-еквайрингу оплачуються продавцями, то є власниками електронних ресурсів (вартість досягає 3-5% від суми проведеного платежу), однак останні мають можливість перекласти цю комісію на покупця, включивши її в вартість товару або послуги. Вартість послуги може бути знижена при визначенні в ланцюжку платежів посередників, проте зробити це досить таки складно. В даний час одним з лідерів ринку Інтернет-еквайрингу є компанія ASSIST, яка проводить більше 80% всіх скоєних в Інтернеті транзакцій [4, 12].

Використання банківських пластикових карток для оплати покупок в мережі досить популярно, проте володіє одним істотним недоліком – це низька безпека розрахунків для клієнта. Власник карти, що надав свої дані для оплати в мережі, ризикує втратити грошові кошти, якщо ключові характеристики карти стануть відомі шахраям. Для зниження ймовірності втрат грошових коштів класичну банківську карту можна замінити на віртуальну – спеціальний платіжний інструмент, призначений для оплати покупок в мережі.

Віртуальну карту можна визначити як інструмент розрахунків у мережі Інтернет, що володіє властивостями банківської платіжної картки, за відсутності матеріального носія. Віртуальна карта може випускатися як додаткова або основна до рахунку в кредитній організації, вона відповідає всім вимогам і обмеженням платіжної системи, а основна її відмінність – це відсутність фізичного носія.

Перевага віртуальної карти полягає в тому, що вона може використовуватися для одноразових покупок, тобто для кожної покупки можна випускати свою карту. При замовленні карти клієнт отримує всі її реквізити: номер, термін дії та спеціальний код.

Цільовим призначенням карти визначено здійснення покупок в Інтернеті, для цього PIN-код до карти не передбачений.

Термін віртуальної карти може бути встановлений кредитною організацією або, в залежності від умов і тарифів банку, може бути заданий клієнтом самостійно з точністю до дня. Також клієнту може бути надана можливість задавати ліміти на кількість і суму операцій. Номінальна вартість віртуальної карти задається банком. Віртуальна картка може бути не тільки куплена клієнтом, але й отримана в подарунок [1].

Таким чином, банківські пластикові і віртуальні картки визнаються одним з найбільш затребуваних платіжних інструментів в електронній комерції, що дозволяють оплачувати покупки дистанційно і практично миттєво. Платіжні системи банківських карт постійно працюють над підвищенням рівня безпеки розрахунків допомогою карток, у тому числі в системі, що також сприяє їх популяризації серед клієнтів.

Висновки до розділу 3

Протягом 2000-х рр.. ринки платіжних карт зазнавали предметні зміни. Загальний тренд полягає в зниженні рівня торгової поступки і міжбанківської комісії завдяки вдосконаленню технологій, підвищенню рівня проникнення карт і заходам державного втручання. Винятком з цього загального тренду залишаються США, де учасники ринку працюють за принципом економії від масштабу, але в той же час активно використовують можливості для максимізації доходів. Але й тут роздрібні мережі в 2012 р. домоглися зниження тарифів на обслуговування карт.

Одне з найбільш дискусійних питань полягає в тому, скасовувати чи поширене правило платіжних систем, що забороняє торгово-сервісним підприємствам вести диференційовану цінову політику для готівкових і безготівкових платежів, незважаючи на те, що різні засоби платежів припускають різні витрати на їх обслуговування. Зазначимо, що країни, де ця

заборона була введена, зіткнулися з серйозними проблемами контролю над цією частиною діяльності торгово-сервісних підприємств. Виявилось, що до диференційованими цінами схильні вдаватися великі торгові підприємства і підприємства тих сфер, де це найлегше зробити (наприклад, онлайнова торгівля).

В даний час у фінансовій системі Інтернету всі способи оплати товарів і послуг взаємопов'язані. Через термінали можна поповнити рахунок мобільного телефону, банківські картки та рахунки в електронних платіжних системах. Електронні гроші переводяться на рахунки мобільних телефонів і банківські карткові рахунки. З рахунків абонентів стільникового зв'язку поповнюються гаманці в терміналах, рахунки в електронній розрахунковій системі і банківські карти.

При виникненні нових способів оплати вони рано чи пізно включаються у фінансову систему, дозволяючи клієнтам вибрати найбільш зручний, безпечний і недорогий платіжний інструмент. Діючі платіжні сервіси також розвиваються: пропонують клієнтам нові види послуг, реалізують спільні проекти з кредитними організаціями і мережевими продавцями; удосконалюють способи надання послуг, тим самим завойовуючи все більшу популярність в порівнянні з традиційними готівкою і безготівковими формами розрахунків.

ВИСНОВКИ

В останні десятиліття ХХ століття в житті сучасного суспільства відбулися великі зміни, пов'язані з активним входженням в життя людей новітніх інформаційних технологій. Це дозволило говорити про вступ провідних країн світу в якісно новий стан – інформаційну стадію розвитку.

Інформаційне суспільство – це суспільство, соціально-економічний розвиток якого залежить, насамперед, від виробництва, переробки, зберігання, поширення інформації серед його членів. Інформаційне суспільство якісно відмінно від попередніх тим, що головним чинником виступають не матеріальні, а ідеальні фактори – знання та інформація, в процесі отримання, обробки, зберігання та видачі яких зайнято більшість членів суспільства.

З формується інформаційним суспільством зв'язуються великі очікування. Воно володіє величезним потенціалом для поліпшення якості життя, різко розширює можливості для малого та середнього підприємництва, для оптимального використання ресурсів, для розвитку управління, освіти та охорони здоров'я. Таким чином, підвищується ефективність виробництва, відбувається економія природних ресурсів і захист навколишнього середовища. І на цій основі створюються умови переходу людства до сталого розвитку.

Повсюдний перехід до інформаційного суспільства повинен супроводжуватися адекватними змінами грошової системи, здатної організувати грошові потоки відповідно до зростаючими потребами в обміні інформацією. Це зумовлює необхідність якісної трансформації грошової системи на користь безготівкових розрахунків із застосуванням електронних пристроїв і засобів зв'язку, здатних прискорити і спростити платіжний оборот, тобто розвитку електронних грошей як самостійної форми вартості.

Разом з тим, проблема полягає у формуванні інформаційного суспільства випереджаючими темпами, для чого необхідна відповідна трансформація грошової системи на користь електронної складової. Найбільшою мірою перехід до системи електронних грошей пов'язаний з розвитком платіжного

обороту на основі банківських пластикових карт. Їх повсюдне використання дозволяє максимально відійти від звичних форм грошового обігу з використанням готівкових грошей і інституційно сформувати в суспільстві звичку до використання електронних розрахунків. Саме тому дослідження ринку банківських пластикових карт і пошук оптимальних варіантів його розвитку є важливим чинником формування в Україні повноцінної грошової системи, необхідної для її переходу до інформаційного суспільства. Саме тому виникає необхідність впровадження системи електронних розрахунків у систему безготівкових розрахунків підприємств торгівлі та сервісу.

Важливим напрямком обслуговування клієнтів банків з використанням новітніх електронних засобів є надання їм послуг у торгових точках за допомогою банківських пластикових карт.

У сфері грошового обігу пластикові картки є одним з прогресивних засобів організації безготівкових розрахунків. У системі безготівкових розрахунків вони становлять особливий клас знарядь платежу, які можуть володіти якостями як дебетових, так і кредитних інструментів.

У сучасній економічній науці ще не склалася цілісна теорія електронних грошей. Це відбивається, зокрема, в різноманітності підходів до визначення сутності цієї форми загального еквівалента. За наявності численних публікацій, які висвітлюють різні аспекти розвитку електронних грошей, платіжних систем та ринку банківських пластикових карт, практично відсутні фундаментальні дослідження, що розкривають концептуальні засади функціонування грошової системи інформаційного суспільства.

Банківська пластикова карта являє собою персоніфікований платіжний інструмент, оснащений інформаційним носієм, що дозволяє своєму власникові здійснювати транзакції, пов'язані з рухом грошових коштів зі свого карт – рахунки за допомогою спеціалізованих електронних пристроїв. Засоби, якими оперує власник банківської пластикової карти, мають риси електронних грошей в закриті циркулюючих системах і відносяться до форми електронних грошей

на етапі їх становлення. Тому успішний розвиток ринку пластикових карт сприятиме і подальшому розвитку електронних грошей.

В даний час ринок пластикових карток у України, хоча і демонструє високі темпи зростання, має суттєві диспропорції у розвитку. Вони полягають у низькому рівні використання платіжних карт для оплати товарів і послуг порівняно з обсягом операцій зі зняття готівки; переважанні розрахунково-дебетових карт; в загальній істотною регіональної нерівномірності у забезпеченості населення платіжними картами, переважанні на українському ринку карт зарубіжних платіжних систем.

Подальшому розвитку електронної форми вартості повинна сприяти інтенсифікація платіжного обороту на основі банківських пластикових карт, пріоритетні перспективи якого пов'язані з ринком роздрібних продуктів. Вони полягають у широкому впровадженні та популяризації можливостей оплати за допомогою карт послуг, що не вимагають попереднього ознайомлення, (телефонних переговорів, комунальних послуг тощо); розвитку кобрендингові проектів емітентів платіжних карт з компаніями, які реалізують товари та послуги масового попиту; лібералізації умов надання кредиту на основі банківських пластикових карток; емісії пластикових платіжних карт унікальних дизайнів; впровадженні технологічно нових карткових продуктів, таких, як безконтактні чіпові карти, що дозволяють швидше і зручніше здійснити оплату товарів і послуг.

Таки чином, реалізація даних заходів створить необхідні умови для інтенсивно розвитку ринку банківських пластикових карток в Україні, що сприятиме становленню в країні адекватної інформаційного суспільства грошової системи.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акция Web Money – карта в подарок! URL: <http://blog.wmtransfer.com/blog/aktsiya-webmoneykarta-v-podarok> .
2. Арт Я. Замковский Евгений. Раскинем карты: перспективы рынка пластиковых карт. – Режим доступа: <http://www.credit.ru>.
3. Атрохов А. Зарплатні проекти / А. Атрохов // Контракти. – 2003. – № 13. – Режим доступа: <http://www.kontrakty.com.ua/ukr/gc/nomer/2003/13/26.html>.
4. Балабанова Н. В. Развитие интернет-эквайринга платежных карт / Н. В. Балабанова, А. А. Валинурова // «Современные наукоемкие технологии. Региональное приложение». – №1 (29). – 2012. – С.11–15.
5. Банківське право України. – Режим доступу : http://ebk.net.ua/Book/law/getmantsev_bpu/part6/601.htm.
6. Богута Н. Рынок пластиковых карт в Украине: тенденции и перспективы – Режим доступа: http://www.prostobank.com.ua/plastikovye_karty/stati.
7. Борисов Ю. А. Уровень комиссии за обслуживание торговых точек (торговая уступка) и многосторонней межбанковской комиссии в Российской Федерации. Презентация Департамента регулирования расчетов Банка России. – 2011.
8. Виды пластиковых карт. – Режим доступу: // <http://banker.ua/bankservices/cards/> .
9. Вишивана Б. Класифікація карткових платіжних інструментів / Б. Вишивана // ФОРМУВАННЯ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ. – 2009. – Вип. 19. – С. 158–164 .
10. Голембиовский Д. Ю. Перспективы распространения безналичных розничных платежей / Д. Ю. Голембиовский, А. В. Трачук // Деньги и кредиты. – 2012. – № 7. – С. 24–32.
11. Гребінчук О. Банківські картки: платіжний засіб сучасності / О. Гребінчук // Економічний аналіз. – 2012. – Випуск 10 (Ч. 3). – С.31–34.

12. Гриньков Д. Банкомат: скрытые возможности. – Режим доступа: <http://readrae.ru>.
13. Губарь Е. Пластиковые деньги – Режим доступа: http://www.prostobank.com.ua/plastikovye_karty/stati.
14. Демчев И. А. Премияльные продукты международных платежных систем / И. А. Демчев // Расчеты и операционная работа в коммерческом банке. – 2007. – № 4. – Режим доступа: http://www.reglament.net/bank/raschet/2007_4_article.htm.
15. Джоунс П. Торговая уступка в Европе / П. Джоунс // Международные платежные системы. – Режим доступа: http://www.plusworld.ru/images/files/plus_journal/2003/08/plus2003_08_1.pdf.
16. Закон України «Про електронний цифровий підпис» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – 36. – Ст. 276.
17. Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні». – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2346-14>.
18. Іконнікова М. В. Електронні гроші в аспекті економічної глобалізації. Ринок електронних грошей України: перспективи, проблеми та шляхи вирішення / М. В. Іконнікова // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – №4. – 2012. – С. 123–130.
19. Как работает эквайринг. – Режим доступа: http://www.acquiring.ru/services/how_work/.
20. Катюха К. О., Аналіз стану та розвиток ринку платіжних карток / К. О. Катюха, В. І. Успенко // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2012. – № 2(18). – С.34–42
21. Коваленко Н. Обналичить евро или доллары через украинский банкомат довольно затруднительная задача – Режим доступа: <http://www.dengi-ua.com/>.
22. Кодекс системы «WebMoney Transfer». – Режим доступа: <http://www.webmoney.ru/rus/about/>

23. Коробкіна С. Безготівкові розрахунки та шляхи їх вдосконалення / С. Коробкіна // Банківська справа. – 2009. – № 12. – С. 49–50.

24. Національний банк України: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

25. НБУ отмечает рост мошеннических операций с платежными картами // http://cripo.com.ua/?sect_id=10&aid=98859

26. Новый способ кражи денег с банковских карт // http://dengi.ua/news/65747_Novyj_sposob_krazhi_deneg_s_bankovkih_kart.html.

27. Обзор сферы использования наличных денег в Российской Федерации и зарубежных странах. 2010.. – Режим доступу: http://www.cbr.ru/today/payment_system/analytics/survey.pdf

28. Обзор сферы использования наличных денег в Российской Федерации и зарубежных странах. 2010. – Режим доступу: http://www.cbr.ru/today/payment_system/analytics/survey.pdf.

29. Офіційний сайт новин gfk. ua. – Режим доступу: http://www.gfk.ua/cgi/fts_search_all.pl.

30. Офіційний сайт новин prostobank.ua. – Режим доступу: http://www.prostobank.ua/plastikovye_karty/novosti.

31. Платіжні системи: Навч. посібник для студентів вищ. закладів освіти / В.А.Ющенко, А.С.Савченко, С.Л.Цокол, І.М.Новак, В.П.Страхарчук. – К.: Либідь, 1998. – 416 с.

32. Положення про електронні гроші в Україні. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=72246>

33. Положення «Про порядок емісії платіжних карток і здійснення операцій з їх застосуванням, затверджене постановою». Правління НБУ 19.04.2005 р. № 137.

34. Риски электронных платежей: проявления, динамика, способы минимизации : – Режим доступу: // http://www.reglament.net/bank/raschet/2012_3_article_8.htm.

35. Сандерс Т. Роль межбанковской комиссии в развитии рынка безналичных розничных платежей. 29 сентября 2011. – Режим доступа: http://www.int-bank.ru/uploads_editor/sanders.pdf.

36. Світовий досвід та перспективи розвитку електронних грошей в Україні. – Режим доступа: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=70690>

37. Сервис-провайдеры. – Режим доступа: <http://acquirer.su/servis-provayderyi.html>.

38. Смоленюк Р. П. Розвиток безготівкових розрахунків в Україні / Р. П. Смоленюк, І. М. Українець // Наука й економіка. – 2012. – № 2 (26). – С.53–58.

39. Торхов В. Л. Кредитные карты / В. Л. Торхов // Расчеты и операционная работа в коммерческом банке. – 2005. – № 2. – Режим доступа: http://www.reglament.net/bank/raschet/2005_2_article.htm.

40. Украина может стать оплотом мошенничества с платежными картами. – Режим доступа // http://cripo.com.ua/?sect_id=4&aid=92658.

41. Электронные карточные платежи. – Режим доступа: <http://www.visa.com.ru/av/payments.jsp>.

42. Якобець Х.Г. Вплив різних форм безготівкових розрахунків на фінансовий стан підприємства. – Режим доступа : intkonf.org/yakobets-hgvpliv-riznih-form-bezgotivkovih-rozrahunkiv-na-finansoviy-stan-pidpriemstva/

43. В?restam A., Schmiedel H. Interchange Fees in Card Payments // Occasional Paper Series. 2011. No. 131. P. 9. – Режим доступа: <http://www.ecb.europa.eu/home/html/index.en.html>

44. Das A., Agarwal R. Cashless Payment System in India — A Roadmap. Technical Report 2010. Indian Institute of Technology Bombay. – Режим доступа: <http://dspace.library.iitb.ac.in/jspui/handle/10054/1732>.

45. Keszy-Harmath ?, K?cz?n G., Kov?ts S., Martinovic B. and Tak?cs K. The Role of the Interchange Fee in Card Payment Systems // MNB Occasional Paper. 2012. No. 96. P. 9.

46. Marchi A., Gal G. Payment Cards: Visa Debit Card Fees Go Down // Competition Policy Newsletter. 2011. No. 1. P. 13. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/competition/publications/cpn/cpn2011_1_en.pdf.

47. Payments Costs in Australia: A Study of the Costs of Payment Methods. Reserve Bank of Australia. November 2007. – Режим доступа: <http://www.rba.gov.au/payments-system/reforms/review-card-reforms/pdf/pymts-sys-review-conf-2007/costs-au.pdf>.

48. Payments System Annual Report of the Reserve Bank of Australia. 2011. P. 23. – Режим доступа: <http://www.rba.gov.au/publications/annual-reports/psb/2011/pdf/2011-psb-ann-report.pdf>.

49. Purser L. Unblended Pricing — Merchants due Uncomfortable Surprises. PSE Consulting Analysis, 2010. P. 1. – Режим доступа: http://www.pseconsulting.com/pdf/articles/interchange/pse_unbundled_pricing_article.pdf.

50. Stuart E. Weiner and Julian Wright Interchange Fees in Various Countries: Developments and Determinants. First draft: 25 April 2005.

51. Weiner St. E., Wright J. Interchange Fees in Various Countries: Developments and Determinants. First draft: 25 April 2005. – Режим доступа: <http://www.newyorkfed.org/research/conference/2005/antitrust/WeinerWright.pdf>.